

**UNIVERSITY
OF TURKU**

This is a self-archived – parallel-published version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details. When using please cite the original.

Original and primary publisher: Koulu ja menneisyys yearbook

AUTHOR	Lauri Kemppinen
TITLE	Uno Cygnaeuksen muiston rakentaminen, säilyttäminen ja käyttö 1890–1921
YEAR	2024
DOI	https://doi.org/10.51811/km.146481
VERSION	Publisher's PDF
CITATION	Kemppinen, L. (2024). Uno Cygnaeuksen muiston rakentaminen, säilyttäminen ja käyttö 1890–1921. Koulu ja menneisyys, 61, 9. https://doi.org/10.51811/km.146481
LICENSE	CC BY-NC-ND

**Uno Cygnaeuksen
muiston
rakentaminen,
säilyttäminen ja
käyttö 1890–1921**

Lauri Kemppinen

Abstrakti

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan, miten Uno Cygnaeuksen muisto rakennettiin, kuinka sitä vaalittiin ja millaisiin tarkoituksiin sitä käytettiin vuosina 1890–1921. Hänen maineensa rakentaminen toteutettiin elämäkerrallisten tekstien, historiankirjoituksen, painokuvien ja kipsisten rintakuvien avulla. Cygnaeuksen elämänvaiheet eivät kuitenkaan nousseet kansakoulun oppisisällöiksi.

Suurmieselämäkerrat olivat merkittävässä asemassa luotaessa perusteita kansalliselle historiankirjoitukselle ja nationalistisesti sävyttyneelle kehityskertomukselle kaikkialla Euroopassa. Viimeistään 1900-luvun alussa Cygnaeuksesta oli tullut kansakouluväen oma suurmies ja myyttinen Isä, jonka kokemuksiin ja käsityksiin eläytyminen toimi yhteisöä yhdistävänä voimana. Hänen muistonsa julkinen vaaliminen kulminoitui vuonna 1910 järjestettyyn satavuotisjuhlaan. Juhla järjestettiin edistämään kansanopetuksen koulutuspoliittisia tavoitteita, oppivelvollisuuslain valmistelua ja oppilashuoltoon liittyviä ratkaisuja.

Tutkimus osoittaa, että Cygnaeuksen tarinaa ei kerrottu yhtenä suurena kertomuksena, vaan sitä mukautettiin tilanteen ja tarpeiden mukaan, muistuttaen joustavia ja muuntuvia sankarilegendoja. Eri yhteiskuntaryhmit tulkitsivat Cygnaeuksen juhlimista omista näkökulmistaan. Porvarilliset piirit hyödynsivät hänen muistoaan puhuessaan isänmaallisuudesta ja perustuslaillisuudesta; työväestö vaati Cygnaeuksen nimissä koulun tasa-arvoistamista ja demokratian lisäämistä. Muistamisen kulttuurit vaikuttivat myös opettajien ja opiskelijoiden historiatietoisuuteen, erityisesti Jyväskylän ja Tammisaaren seminaareissa.

Cygnaeuksen auktoriteettiin vetoaminen tarjosi mahdollisuuden sekä kritisoida kansakoulua että esittää radikaaleja kehittämissuunnitelmia, jolloin kansallissankarin kuvaa hyödynnettiin yhteiskunnallisten ja koulutuksellisten päämäärien edistämiseksi. Uno Cygnaeuksen, muistamisen kulttuuri luultavasti rohkaisi tekemään tulevaisuuteen luottavaa ja laadukkaaseen koulutukseen nojaavaa koulutuspolitiikkaa.

Avainsanat:

Historiakulttuuri

Kansakoulu

Kansalliset traditiot

Koulun juhlat

Koulun runot

Merkkihenkilöiden elämäkerrat

Muistamisen politiikka

Muistamisen paikat

Myyttien rakentaminen

Opettajankoulutuksen historia

Oppivelvollisuus

Uno Cygnaeus

Kysymyksenasettelu ja tutkimusaineisto

Uno Cygnaeuksen (1810–1888) nimellä on ollut ja on ehkä edelleenkin koulutuspoliittista painoarvoa. Se esiintyy julkisessa keskustelussa varsinkin silloin, kun puheena on koko suomalaisen peruskoulun tarkoitus. Cygnaeuksen arvovaltaa on käytetty myös pohdittaessa joidenkin oppiainneiden syvintä luonnetta, merkitystä ja tarpeellisuutta (Kananoja 1999; Kantola 1997). Aikojen saatossa Cygnaeuksen muistolla on perusteltu sekä koulun muutostarpeita että jarrutettu liukkaampia uudistajia. Hänen työtään kohtaan tunnettu kunnioitus lienee myös vaikuttanut näkökulmiin, joista kansakoululaitoksen ja kansanopetuksen historiaa on Suomessa tarkasteltu.

Kansakunnan kouluttamiseen liittyvä edistysusko yhdistettiin näyttävästi kansakouluaatteen kehittäjäksi tunnustetun Uno Cygnaeuksen hahmoon jo hänen elinaikanaan. Vuoden 1888 jälkeen käynnistynyt kansakoulun isän muiston rakentaminen saavutti huippunsa 12.10.1910, jolloin hänen syntymänsä satavuotispäivää juhlittiin näyttävästi maan jokaisessa kansakoulussa. Juhlan kunniaksi hankitut muotokuvat ja kipsiset rintakuvat jäivät kouluille muistuttamaan suomalaisen kansansivistystyön syntytarinasta. Cygnaeuksen syntymäpäivä 12.10. ei ole kansallinen liputuspäivä, mutta juhlapäivä oli tapana huomioda ainakin Jyväskylän ja Tammisaaren seminaareissa. Tämä kaikki kertoo tietenkin Cygnaeuksen työtä kohtaan tunnetusta arvostuksesta, mutta huomionosoitukset ovat myös merkkejä yhteisöllisestä muistamisesta. Yhteisöt jakavat tavan tuottaa, tulkita ja käyttää merkitykselliseksi kokemaansa menneisyyttä. Tätä ilmiötä kutsutaan yleensä historiakulttuuriksi.

Synty tarinat ovat tärkeitä yhteisöjen itseymmärrykselle ja identiteetille. Menneisyyskäsitteet muokkaavat yhteisön historiakulttuuria ja jäsentensä yksilöllistä historiatietoisuutta. Menneisyyttä koskevat tulkinnat viitoittavat myös ryhmien ja yksilöiden tulevaisuuteen suuntautumista. Tällaiset ajallisesti orientoituneet, maailmaa selittävät jaetut tulkinnat vahvistavat yhteisöjen sisäistä koheesiota. Ne eivät ole muuttumattomia eivätkä ristiriidattomia, vaan yhteisöt uusintavat omia narratiivejaan, kertovat itseään

uudestaan ja muokkaavat tulkintoja omista myyteistään. (Jouhki 2024, 74; Aalto 2024, 197–198.)

Tutkimuksessa tarkastellaan muistamisen tapojen, rituaalien ja tekstien avulla rakennettua Cygnaeus-kuvaa. Tätä kuvaa lähestytään sekä myytinrakennuksena narratiiveineen että muistin politiikkana. Myytin rakentamisen näkökulma nojaa tässä tutkimuksessa vahvasti yhteisöllisen muistamisen rituaalien näkyväksi tekemiseen. Tarkastelun kohteeksi nostetaan muistopäivät, muistamisen näyttämöt, muistopaikat, -esineet ja -merkit sekä kanonisoituja menneisyyskäsitteitä muodostavat muistokirjoitukset. Kyse on siis samaan aikaan muistamisen sisällöistä ja keinoista. Muistamisen politiikkaa puolestaan voidaan hahmottaa myytin rakentamiseen osallistuneiden tahojen erittelyn ja heidän päämääriensä analysoimisen avulla.

Tutkimuksessa kuvataan Uno Cygnaeuksen kuoleman (1888) jälkeen käynnistynyttä muiston rakentamista, sen ylläpitämistä ja hallintaa. Lisäksi tavoitteena on hahmottaa muiston käyttämisessä ja uusintamisessa tapahtuvaa diskurssin, menneisyyden tulkintojen tai perinteiden muutosta. Ajallisen rajauksen päätepisteeksi valittiin oppivelvollisuusasetus (1921), koska se muodostaa merkittävän taitekohdan muiston käyttämiseen liittyvässä retoriikassa. Cygnaeuksen muistosta tehty tulkinnat ja käyttö muuttuivat oppivelvollisuuslain asettamisen jälkeen. Näyttää mahdolliselta, että Cygnaeus-perinteestä voidaan hahmottaa tässä artikkelissa käsiteltävän varhaisvaiheen (1888–1921) lisäksi kaksi muuta toisistaan erottuvaa ajanjaksoa. Näistä jälkimmäinen käynnistyi 1980-luvun puolivälissä Veli Nurmen ja Martti T. Kuikan vaikutuksesta. Perineen muotoutumisen satavuotiseen historian erittelyminen epookeiksi jää kuitenkin myöhemmän tutkimuksen tehtäväksi.

Jälkiä Cygnaeuksen liittyvästä julkisen muistamisen kulttuurista löytyy vuosikertomuksista, oppilaitosten kalustoluetteloista, merkkipäivinä pidetyistä juhlapuheista ja juhlallisuuksia kuvaavista sanomalehtikirjoituksista. Tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita Cygnaeusta esittävästä veistoksista ja muotokuvista, juhlarunoista ja -musiikista ja rituaaleista – siis Cygnaeus-traditiosta kertovista jäänteistä sekä siihen liittyvistä aineettomasta

perinnöstä. Kansakoulujen ja opettajankoulutuksen piirissä mahdollisesti vallinneesta epävirallista muistamisen kulttuureista on vaikea muodostaa kokonaiskuvaa, sikäli kuin niitä ei ole merkitty muistiin. Traditoiden taustalla vallitsevista asenteista ja tavoitteista kertova lähdeaineisto jää siis väkisin hajanaiseksi, mutta sirpaleita yhteisön jakamasta hiljaisesta tiedosta on kuitenkin tarttunut muisto- ja juhlaKirjoihin koottuihin muisteluteksteihin. Ne kertovat omalla värityneellä tavallaan siitä, miten opettajat ja oppilaat tulkitivat, arvostivat tai käsittivät instituutionsa menneisyyttä.

Tutkimuksessa hyödynnetyn aikalaisluonteisen aineiston analyysi perustuu systemaattiseen järjestämiseen ja luokitteluun. Luokitteluperusteina on käytetty tekstien teemoja, ilmestymisajankohtaa ja -kontekstia, kieltä sekä aineiston kirjoittajatietoja. Aineiston keräämisessä hyödynnettiin laajasti Kansalliskirjaston digitaalisia aineistoja ja sivuston hakutoimintoja. JuhlaJulkaisuja ei ole digitoitu, vaan ne oli hankittava kirjastoista ja antikvariaateista. Lyyrinen aineisto on peräisin sanoma- ja aikakauslehdistä ja muistojulkaisuista. Cygnaeuksesta kirjoitetuista runoista ja laulujen sanoista muodostettiin erillinen tietokanta, minkä ansoista oli helpompi havaita tekstien muotoon, rakenteeseen ja teemoihin liittyviä yhtäläisyyksiä. Myös muistojulkaisuista, juhlaKirjoista ja elämäkerroista syntyi luettelo tutkimustyön aikana.

Tutkimuksen teoreettinen tausta ja rakenne

Uno Cygnaeuksen muiston rakentamista, säilyttämistä ja sen merkitystä on tutkittu aiemmin. Veli Nurmi pohtii tätä aihepiiriä suppeasti Cygnaeus -elämäkertansa (1987) lopussa ja Martti T. Kuikka viittaa siihen Cygnaeus-traditiota käsittelevässä artikkelissaan (1989). Bo Lönnqvist sivuaa tätä teemaa Jyväskylän Seminaarin rituaaleja ja perinteitä käsittelevässä tutkimuksessaan (2009), mutta lähin tämän tutkimuksen lähestymistapa muistuttava tutkimus on Kustaa H. J. Vilkun Cygnaeuksen maineen rakentamista käsittelevä juhlaKirja-artikkeli (2010). Nurmelle Cygnaeuksen muiston säilyttäminen merkitsi perinnön julkista tunnustamista esimer-

kiksi julkisten monumenttien avulla. Elämäkerran loppuluvussa esitellään patsashankkeita, niistä käytyä keskustelua ja kertoo yleisellä tasolla vuonna 1910 järjestetyistä satavuotisjuhlista. (Nurmi 1987, 221–229). Kuikalle Cygnaeus traditio näyttäytyy sellaisina koulutuspoliittisina ja pedagogisina ratkaisuuina, joita on pyritty vakiinnuttamaan vetoamalla kansakoulun isän auktoriteettiin. Hänen näkemyksensä mukaan Cygnaeuksen pedagoginen perintö eli voimakkaana pitkälle 1900-luvulle. Perinnettä välittivät ja käyttivät kansakoulunopettajat, koulutarkastajat ja virkamiehet. Traditiossa painottuu kansakoulun suomalaisuus, sukupuolinen tasa-arvo ja oppilaiden kaikenpuolinen tukeminen. (Kuikka 1989, 22, 33) Lönnqvist käy artikkelissaan läpi Jyväskylän seminaarin perinteitä, tapoja ja rituaaleja. Moni tapahtuma, joista sittemmin on muodostunut seminaarin julkista perinnettä, on kehittynyt opiskelijoiden toisilleen kehittämästä ajanvietteestä. Lönnqvistin tutkimuksen perusteella Cygnaeukseen liittyvät rituaalit liittyvät vain syntymäpäiviin. (Lönnqvist 2009.) Wilkunan tarkastelee tutkimuksessaan Cygnaeuksen kanonisoimista kansakoulun isäksi ja tähän isyyteen liitettyjä poliittisia ja yhteiskunnallisia implikaatioita (Vilkuna 2010, 8). Wilkuna puhuu tutkimuksessaan maineen rakentamisesta ja käyttämisestä. Artikkelit poikkeaa edukseen alan tutkimustraditiosta, vaikka siinä ei julkaisun luonteen vuoksi porauduta kovin syvälle tradition moniin ulottuvuuksiin.

Tässä tutkimuksessa pyritään tarkastelemaan mekanismeja, joilla edellä kuvattu historiatietoisuus saavutettiin. Kysymyksenasettelu kiinnittyy taustasitoumuksiltaan Levi'uin strukturalistisia myyttitulkintoja kritisoiden historiantutkijoiden, kuten Eric Hobsbawm'n, Benedict Andersonin esittämiin näkemyksiin kollektiivisen menneisyyden rakentamisesta, käyttämisestä ja konstruoidujen manneisyyskäsitteiden yhteisöllisistä merkityksistä (Anderson 1983; Hobsbawm & Ranger 2012). Hobsbawm ja Ranger kiinnittivät huomiota tapoihin, joilla merkittäväksi nostettuja historiallisia henkilöitä tai tapahtumia muistetaan julkisesti. Koululaitoksella on traditoiden vakiinnuttamisessa merkittävä rooli sekä hyväksytyjen manneisyyskäsitteiden levittäjänä että rituaalien opettajana. Gardnerin (1974) määritelmän mukaan henkilökultilla tarkoitetaan sellaista poliittisen, uskonnollisen tai sotilaallisen johtajan kunnioitusta, millä pyritään

vahvistamaan hänen valta-asemaansa. Olennaista on, että ihailua rakennetaan manipuloinnin, propagandan ja uskonnon avulla. (Gardner 1974; De Leonidas 2017) De Leonidas huomauttaa, että Gardnerin määritelmä ei tee riittävästi eroa esimodernien ja modernien yhteiskuntien välillä. Esimoderneissa yhteiskunnissa poliittinen valta ja uskonnollinen valta kietoutuivat toisiinsa läheisesti, kun taas moderneissa yhteisöissä henkilökultti löytää oikeutuksensa vetoamalla nationalistisiin arvoihin, yhteiseen hyvään, kansan tahtoon. (De Leonidas 2017, 3–4.) Uno Cygnaeuksen merkitystä tarkastellessa on henkilökultin käsitettä käytettävä varoen. Suomen historiassa lienee vain muutama merkkihenkilö, joiden muistoa ylläpidetään institutionaalisesti. Suomen historian hahmoista C. G. E. Mannerheim lienee yksi harvoista, joiden toiminnan tai persoonan arvosteleminen herättää yleisössä aitoa tuohtumusta. Presidentti Urho Kekkonen on viime aikoina kehittynyt populaarikulttuurissa suosittu hahmo, mutta varsinaista henkilökulttia ei hänen muistonsa pohjalta liene toistaiseksi muodostettu.

Hobsbawm ja Ranger esittelevät tutkimuksessaan useita 1800-luvun lopulle tyypillisiä kansallisen tradition rakentamisen ja vakiinnuttamisen keinoja. Saksassa, Ranskassa ja Britanniassa tärkeään rooliin nousivat muistomerkit, -paikat ja -juhlat, kun taas Yhdysvalloissa perustajaisien ympärille rakennettu kultti. (Hobsbawm & Ranger 2012.) Neuvostoliiton aikaisia henkilökultteja tutkinut Anita Pisch korostaa, että henkilöpalvontaa tapahtuu eri tasoilla riippuen muistamisen kohteen nauttimasta arvostuksesta. Alempiarvoinen merkkihenkilö saattoi saada nimikkokadun, omaa nimeä kantavan koulun tai tehtaan. Arvokkaampien merkkihenkilöiden syntymäpäivää juhlittiin julkisesti, heidän muotokuvaansa kannettiin vuosijuhlakulkueessa, heidän esikuvallisesta elämästään kirjoitettiin elämäkertoja ja heidän entisestä asunnostaan tehdään muistamisen paikkoja. (Pisch 2016, 73.) Kansallisten merkkihenkilöiden kultteja vakiinnutettiin ja ylläpidettiin Neuvostoliitossa kristillisistä pyhimyskulteista tutuilla tavoilla (Pisch 2016, 22). Jotta Uno Cygnaeuksen muiston säilyttämiseen liittyviä ponnisteluja voitaisiin pitää hobsbawmilaisena tradition rakentamisena tai Andersonin esittämänä yhteenkuuluvaisuutta tuottavana historiakulttuurin muovaamisena, on toimintaan liittyvä muistamisen kulttuurin tun-

nusmerkkejä: muistojulkaisuja, muistamisen taidetta ja paikkoja, rituaaleja tai suoranaista opettamista.

Suomalaisessa kansallisessa projektissa historiankirjoituksella oli keskeinen asema; sen avulla rakennettiin kuvaa sivistyskelpoisesta ja -haluisesta kansasta. Historiankirjoituksen avulla rakennetaan narratiiveja, kuten Hayden Whiten osoitti 1970-luvulla teoksessaan *Metahistory* (White 1973). Historioitsijan luoman kertomuksen näkökulma, draaman kaari, tapahtumien esittämisjärjestys, henkilökuvaus ja kirjoittajan valitsevat retoriset keinot antavat merkityksen tapahtumille – eivät siis pelkästään kuvaa niitä. Narratiiveja käytetään politiikan tekemisessä; niiden avulla muokataan käsityksiä menneisyydestä ja rakennetaan kuvaa historiallisista jatkumoista, tulevaisuuden suunnasta. Kansallisesti suuntautunut historiankirjoitus korosti – paitsi ”suomen suvulle” tyypillisiä kansallisia luonteenpiirteitä ja ominaisuuksia – myös yksittäisten nerojen ja visionäärien merkitystä kansakunnan sivistysprosessissa. Se löysi tällaisia poikkeusyksilöitä ja sijoitti ne luomaansa kehityskertomukseen. (Ahonen 2017.) Kasvatuksen ja koulutuksen historiankirjoitus mukautettiin tietenkin osaksi tuollaista kansakunnan syntytarinaa. Sen kansalliseksi mielletty tehtävä ilmenee hyvin A. R. Cederbergin vuonna 1937 pitämästä radioesitelmästä. Hänen käsityksensä mukaan kouluhistorian tärkeimpänä tavoitteena on:

...osoittaa, miten kehitys tässä suhteessa on tapahtunut ja miten Suomen kansa vähitellen omien voimiensa varassa on kasvanut sivistyskansaksi ja itsenäiseksi valtioksi. (Cederberg 1937, 13.)

Cederbergin tulkinta historiankirjoituksen tehtävästä muistuttaa nykytutkijaa siitä, että Cygnaeusta käsittelevien tekstien syntyä ovat ohjanneet vaihtuvat ihanteet ja tavoitteet. Matthew Gardner Kelly nimittää niitä koulutuksen myyteiksi tutkimuksessaan *The mythology of schooling* (Kelly 2016). Cederbergin luennollaan määrittelemää tehtävänantoa Kelly kutsuisi traditionalismiksi. Traditionalismille on tyypillistä koulutusoptimismi ja edistysusko. Se kirjoittaa koulusta vaaleanpunaisten silmälasien läpi ja näkee sen yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisijana sekä hyvinvoinnin lisääjänä. Traditionalistisen, kansallisesti orientoituneen historiankirjoit-

tuksen kultakausi sijoittuu sekä Euroopassa että Yhdysvalloissa toista maailmansotaa edeltävään aikaan, mutta kummallakin mantereella genre piti pintansa ainakin 1970-luvulle saakka. (Kelly 2016, 61.)

Seuraavissa luvuissa tarkastellaan ensin sitä, miten tarina Uno Cygnaeuksen elämästä ja ihmetöistä luotiin hänen kuolemansa jälkeen 1888. Tutkimuksessa sukellaan elämäkertojen ja muistokirjojen sekavaan bibliografiaan ja pyritään samalla hahmottamaan, mitkä tahot ottivat muiston vaalimisen tehtäväkseen. Tämän jälkeen siirrytään analysoimaan itse syntytarinaa. Kiinnostuksen kohteena on se, miten Cygnaeukseen suhteuduttiin hänestä kertovissa teksteissä ja millaisin sanoin häntä muisteltiin. Rituaalista muistamista käsittelevässä luvussa huomio kohdistuu muistojuhlien näyttämöihin ja kulissemiin sekä siellä toteutettujen performanssien dramaturgiaan. Tässä yhteydessä tarkastellaan myös Cygnaeusta esittäviä taideteoksia, juhlarunoja ja musiikkia. Nämä kaksi juhlaperinteitä käsittelevää lukua nojaavat vuonna 1910 tuotettuihin materiaaleihin. Tutkimuksen loppupuolella näkökulma siirtyy muiston hallintaan ja käyttöön liittyviin kysymyksiin. Tarkoituksena on pohtia muistamisen politiikan rakentamisen taustalla olevia syitä ja sitä, kuinka myyttiä käytännössä hyödynnettiin suomalaisessa koulutuspolitiikassa.

Myytin rakentaminen, opettajien kirjoittama syntytarina

Ensimmäiset historiantutkimukseen pohjautuvat elämäkerrat ilmestyivät Suomessa 1770-luvulla, jolloin Porthan julkaisi lehdessään sotamarsalkka Åke Tottin, piispa Johannes Terseruksen ja pappi Laurentius Ulstadiuksen biografiat. Suomalaisiksi miellettyjen henkilöiden elämänvaiheiden kautta ryhdyttiin kertomaan Ruotsin historiasta erillistä syntytarinaa; ne tarjosivat lähtökohdan Porthanin hahmottelemalle kansalliselle tapahtumahistorialle. Ensimmäiset suomalaiset kansallissankarit löydettiin etupäässä papiston joukosta – toisin kuin esimerkiksi Ruotsissa, jossa historiallisiksi toimijoiksi nostettiin hallitsijoita ja ylhäisaateliston edustajia. (Miettinen 2024, 46–48.) Eri puolilla Eurooppaa käynnistettiin 1800-luvulla kansal-

isia elämäkertaprojekteja, joiden avulla nuoret kansakunnat keksivät itselleen suurmiehiä. Ruotsalaisen 23-osaisen *Biographiskt Lexicon öfver namkunnige Svenska Män* ensimmäinen osa ilmestyi vuonna 1835, saksalainen vastaava hakuteos alkoi ilmestyä vuonna 1875 ja suomalainen *Biografien nimikirja – Elämäkertoja Suomen entisiltä ja nykyisiltä ajoilta* vuonna 1879. Jalavan tulkinnan mukaan näiden suurhankkeiden avulla pyrittiin rakentamaan kansallisen historian kehityskertomus, missä suurmiehen elämänvaiheet, arvot ja luonne kuvastaisivat koko kansalle ominaisia hyveitä. Hän huomauttaa, että esimerkiksi J. V. Snellman piti suomalaisien kuuluisien miesten elämäkertojen julkaisemista tärkeänä, koska elämäntarinat paitsi ilmentävät aikakauden yleistä henkeä, ne myös herättävät lukijoissa innostusta taistella toden ja oikean puolesta sekä halua ponnistella isänmaan ja kansan hyväksi. (Jalava 2019, 177–178.) Elämäntarinoiden lukemisen kasvattavasta vaikutuksesta ollaan oltu yksimielisiä jo kauan ennen niiden valjastamista kansallisen historiankirjoituksen käyttöön. Niissä on korostettu usein samankaltaisia arvoja kirjoittajasta riippumatta. Vilkkuna huomauttaakin, että Cygnaeuksesta laadituissa biografoissa käydään samat elämänvaiheet samoin painotuksin. (Vilkkuna 2010, 11.) Wikipedian Uno Cygnaeuksen biografia (Wikipedia 2023) perustuu voimakkaasti Luukkaisen Kansallisbiografiaan kirjoittamaan artikkeliin (Luukkainen 2004, 310–314), mikä taas pohjautuu G. F. Lönnbeckin ja Veli Nurmen tuotantoon.

Ylioppilaiden käynnistämä merkkihenkilöiden juhlapäivien viettämisen kulttuuri levisi Jyväskylään pian seminaarin perustamisen jälkeen. Alkuaikoina oppilaat osallistuivat Helsingissä järjestettyihin Lönnrotin, Snellmanin ja Runebergin juhliin, mutta varsin pian näitä juhlia ryhdyttiin järjestämään myös Jyväskylässä. Lönnqvistin mukaan Runebergin päivästä muodostui 1880-luvulla vakiintunein suurmiesjuhlista, vaikka 1870-luvulla käynnistetty H. G. Porthanin syntymäpäivän viettäminenkin näyttää jatkuneen. Porthanin päivää vietettiin järjestämällä ohjelmalliset iltamat. Virallisista henkilöön liittyvistä muistopäivistä tärkein lienee ollut keisari Aleksanterin juhla, mitä vietettiin järjestämällä jumalanpalvelus, kulkue ja musiikkiesityksiä. (Lönnqvist 2009, 231.) Cygnaeuksen syntymäpäivän viettäminen liittyy siis saumattomasti olemassa olleeseen traditioon.

Vilkunan tutkimuksen mukaan Cygnaeuksen kanonisoiminen kansalliseksi merkkihenkilöksi tapahtui erittäin nopeasti, alle kahdessakymmenessä vuodessa (Vilkuna 2010, 10). Suomalaisen kansakoulun varhaisvaiheiden tapahtumiin osallistuneet virkamiehet ja opettajat ryhtyivät kertomaan ja kirjoittamaan instituutionsa historiaa jo Uno Cygnaeuksen elinaikana. Ensimmäiset Cygnaeusta käsittelevät biografiset tekstit julkaistiin 1880-luvun alussa; kaksi keskeisintä ilmestyivät samanaikaisesti ruotsalaisessa tietosanakirjassa ja ruotsissa pidetyn pohjoismaisen opettajakokouksen julkaisussa. Tällainen ulkomailla annettu kunnianosoitus huomioitiin myös Suomen lehdistössä, mikä vahvisti Cygnaeuksen mainetta ja muokkasi tapaa, miten hänestä puhuttiin. (Vilkuna 2010, 9.) Muistojulkaisujen ja erillisinä vihkoina julkaistujen biografioiden määrä kasvoi voimakkaasti Cygnaeuksen syntymän satavuotisjuhlien yhteydessä vuonna 1910. Ensimmäisestä elämäkerrasta alkanut vaihe päättyy viimeistään kansakoulun 50-vuotisjuhlaan 1916, minkä jälkeen kansakoulun varhaisvaiheiden tapahtumien kuvaamiselle ja Cygnaeuksen julkisuus kuvan rakentamiselle ei ilmeisesti ollut enää akuuttia käyttöä tai tarvetta. 1920-luvulle tultaessa hänen muistonsa viittrillaan enää ammattilehdissä – ja sielläkin vain harvakseltaan.

Cygnaeuksen juhla- ja muistojulkaisut sekä elämäkerrat (1890–1921)

Taulukko 1. Uno Cygnaeuksen juhla- ja muistojulkaisut sekä hänestä laaditut elämäkerrat 1890–1921.

Vuosi	Teoksen nimi	Kirjoittaja/ toimittaja
1890	Suomen kansakoulu ja Uno Cygnaeus.	G. F. Lönnbeck
1890	Uno Cygnaeus: "Finska folkskolans fader" / Uno Cygnaeus: "Suomen kansakoulun isä".	G. F. Lönnbeck
1898/ 1910	Uno Cygnaeus, Suomen kansakoulun isä.	M. Friberg

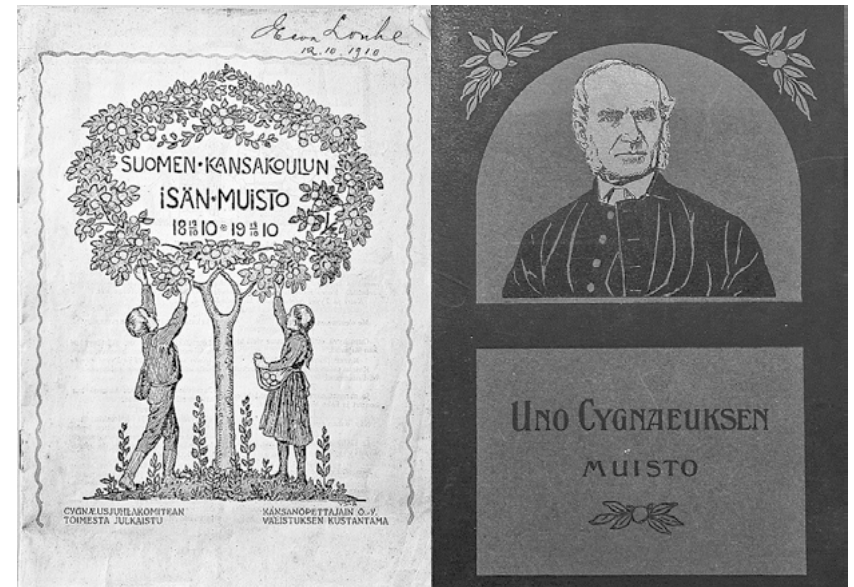
Vuosi	Teoksen nimi	Kirjoittaja/ toimittaja
1910	Uno Cygnaeus "Kansakoulun isä". Kuvitettu elämäkerta satavuotispäivän muistoksi [kuvilla täydennetty painos 1890 teoksesta].	G. F. Lönnbeck
1910	Uno Cygnaeuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä.	G. F. Lönnbeck & A. J. Tarjanne (toim.).
1910	Suomen kansakoulun isän muisto 12.10.1810–12.10.1910.	Cygnaeuksen juhlakomitea (toim.)
1910	Uno Cygnaeuksen muisto, lokakuun 12 päivä 1810–1910.	Cygnaeuksen juhlatoimikunta (toim.)
1910	Uno Cygnaeuksen satavuotismuisto.	Helsingin kaiku 8.10.1910
1910	Tuikkeita tulen syntymäsiiloilta. Sytyttäjän muistolle omistivat Jyväskylän seminaarilaiset.	Jyväskylän seminaarin toverikunta
1910	Till Uno Cygnaeus minne. Festpublikation utgiven av Finlands allmänna svenska folkskollärare- och lärarinneförening.	Finlands almänna svenska folkskollärare- ooh lärarinneförening.
1916	Uno Cygnaeus. Teoksessa: Finlands folkskolan 50 år.	E. I. Åström

Ensimmäisen erillisenä teoksena ilmestyneen kokonaisuutensa kansakoulun syntyyn liittyneistä tapahtumista laati Cygnaeuksen vävy, Gustaf Ferdinand Lönnbeck vuonna 1887 (Lönnbeck 1887). Lönnbeck oli väitellyt Pestalozzista, mutta omistautui tämän jälkeen kokonaan kansakouluuuteen. Cygnaeuksen kuoleman (1888) jälkeen Lönnbeck ryhtyi luomaan perustaa sille, miten hänen appiukkonsa työ tulisi muistamaan. Elämäkerta ilmestyi saman vuonna ruotsiksi ja suomeksi (Lönnbeck 1890a). Vilkunan tulkinnan mukaan *Uno Cygnaeus: Finska folkskolans fader* kuvaa Cygnaeusta sellaisena kuin hän oli itse nähnyt itsensä. Elämäkerturi on tietoinen Cygnaeuksen suuruudesta, idealistisuudesta ja rohkeudesta, mutta paljastaa myös hänen heikkouksiaan (Vilkuna 2010, 13). Teoksesta ilmestyi myös kansan syville riveille suunnattu lyhennelmä, mitä oli ilmeisesti tarkoitus käyttää yläkansakoulun oppimateriaalina (Lönnbeck 1890b, alkulause).

1800-luvun lopulla ilmestyi toinenkin *Uno Cygnaeus, Suomen kansakoulun isä* -niminen teos (Friberg 1898). Jää epäselväksi, miksi Maikki Friberg valitsi teokselleen saman nimen kuin G. F. Lönnbeck, vaikka se hänen itsenäinen julkaisunsa. Friberg oli Bernissä filosofian tohtoriksi väitellyt kansakoulunopettaja, toimittaja ja naisasia-aktivisti, jolla oli poikkeuksellisen laajat tiedot niin Cygnaeuksesta kuin kansansivistyksen historiastakin (Hietala 2000). Tätä Fribergin kirjoittamaa ja KVS:n kustantamaa lyhyttä Cygnaeus elämäkertaa jaettiin koululaisille 12.10.1910 järjestetyissä juhlissa eri puolilla Suomea.

Cygnaeuksen syntymän satavuotisjuhlien yhteydessä julkaistiin Lönnbeckin ja Fribergin biografioiden uusintapainosten lisäksi useita muistojulkaisuja ja aikakauslehtien erikoisnumeroita, joissa toistetaan – pitkälti samoja – päiväsankarin elämäntapahtumia. Juhlakirjan tuottaneita toimikuntia oli peräti kaksi, yksi suomen- ja toinen ruotsinkielinen. Kummankin työryhmän jäsenillä oli läheiset yhteydet kieliryhmänsä mukaiseen kansakouluopettajayhdistykseen. Yhdistyksillä lienee ollut keskeinen rooli vuoden 1910 muistojuhlan taustavoimana. Kieliryhmien toimikuntien tuottamat julkaisut eivät sisällä yhteisiä osuuksia, vaan kumpikin näyttää työskennelleen omissa oloissaan. Yhdistyksillä oli kuitenkin yhteinen näkemys kansakoulun tulevaisuudesta, joten erillisyyksistä johtui muista syistä. Kieliryhmien harjoittamaan muistamisen politiikkaan palataan vielä myöhemmin tässä tutkimuksessa.

Suomenkielisellä työryhmällä, Yleisellä juhlakomitealla, oli resursseja tuottaa kolme eri tarkoitukseen ja yleisöille tarkoitettua julkaisua. He kirjoittivat, toimittivat ja julkaisivat koululaisille suunnatun lehden, laajemmalle yleisölle kootun kirjan ja nuottikokoelman. Ensin mainittu vihko jaettiin kaikille Helsingin kansakoulujen oppilaille. Ruotsinkielinen toimikunta puolestaan julkaisi yhden kokoomateoksen, mutta ei ilmeisesti oppilaille suunnattuja materiaaleja.

Kuva 1. Cygnaeus juhlakomitean toimittamien muistojulkaisujen kansikuvat. Suomen kansakoulun isän muisto 1810–1910 -vihkoa jaettiin Helsingissä kaikille suomenkielisille kansakoululaisille. Toimikunta julkaisi lisäksi kokoelman Cygnaeukselle omistettua juhlamusiikkia.

Suomenkielisen Yleisen juhlakomitean näkemykset Cygnaeuksen muiston merkityksestä ja käyttämisestä muodostuivat myöhemmin vallitsevaksi tulkinnaksi kansakoulun varhaishistoriasta. Sillä oli monipuoliset, syväliset ja henkilökohtaiset yhteydet suomenkieliseen kansakouluopettajayhdistykseen ja opettajankoulutukseen. Puheenjohtajana toiminut Mikael Soininen työskenteli Cygnaeus juhlan aikana 1910 kasvatustieteen professorina ja kansanedustajana. Hän määritteli suomenkielisen opettajayhdistyksen harjoittaman Cygnaeuksen muistamisen politiikan julkaisuun kirjoittamissaan teksteissään ”Cygnaeus ja Suomen kansakoulu” (Soininen 1910a) ja ”Uno Cygnaeuksen muiston säilyttäminen” (Soininen 1910b). Helsingin yliopistolla 12.10.1910 pitämässään juhlapuheessa hän vielä kertasi koulutuspoliittiset pääteesiinsä (Soininen 1910c, 541–546).

Juhlakomitean jäsen, kouluneuvos ja kouluylivaltiosihteerin kansanopetusosaston päällikkö Artturi Johannes Tarjanne (1866–1946) sai vastuulleen koota muistojulkaisuun Uno Cygnaeuksen ajatuksia ja kirjeotteita. Tarjanne lienee hyödyntänyt tällöin tekemäänsä tutkimustyötään vuonna 1916 julkaisemassaan Suomen kansakoulun historiassa (Tarjanne 1916). Veli Nurmen Tarjanteesta laatiman biografian mukaan hän vaikutti merkittävästi suomalaisen kansanopetuksen kehittämiseen, oppivelvollisuuden täytäntöönpanoon ja Soinisen pedagogisen järjestelmän leviämiseen (Nurmi 2007.)

Juhlakomitean jäseniksi valittuja Kaarlo Werkkoa, Alpo Noposta, Immi Helleniä ja Iida Hannikaista yhdistää Jyväskylän seminaari, omakohtainen suhde Cygnaeukseseen ja omistautuminen hänen aatteelleen. Werkko pyrki koko uransa ajan edistämään alkuopetuksen ja raittiusliikkeen asiaa, mutta koki akateemisten piirien jättävän hänen näkemyksensä huomiotta alhaisen koulutustasonsa vuoksi. Cygnaeuksen lähipiiriin kuului muitakin vähäiset akateemiset meriitit omaavia, mutta merkittäviin tehtäviin kohonneita ystäviä. Esimerkiksi Oskar Hynen – jonka varhaiskasvatusta käsittelevä artikkeli löytyy Muistojulkaisusta nimimerkillä O. H–nen – nimitettiin Rauman seminaarin johtajaksi ilman korkeakoulututkintoa. (Juhlajulkaisu 1921, 129.) Immi Hellen ja Alpo Noponen loivat itselleen kirjailijanuran opettajantyönsä ohella. Hellen julkaisi merkittävän määrän kansakoulun tilaisuuksissa käytettyjä runoja ja oli ahkerin Cygnaeukselle omistettujen tekstien kirjoittaja. Hänen varhaisimmat julkaistut Cygnaeus runonsa ilmestyivät 1800-luvun puolella. Satavuotisjuhlien yhteydessä Helleniltä ilmestyi neljä uutta Uno Cygnaeuksen muistolle omistettua runoa. Alpo Noposen julkaisuluetteloon kuuluu arvosteluita, sanomalehtiartikkeleita, näytelmiä, runoja ja historian oppikirjoja (Koskela 2001). Kansakoulunopettaja Iida Hannikainen oli Cygnaeuksen ensimmäisiä oppilaita Jyväskylässä 1864 ja muistelmansa perusteella hän oli voimakkaasti sitoutunut entiseen opettajaansa (Hannikainen 1913, 293–294). Mikal Soininen kävi pitämässä onnittelupuheen hänen 50-vuotisen opettajanuransa kunniaksi järjestetyssä juhlassa vuonna 1920. Ei liene sattumaa, että merkkipäivä oli ajoitettu Cygnaeuksen syntymäpäiväksi. Puheessaan Soininen toi vahvasti esiin Cygnaeuksen merkityksen Hannikaiselle itselleen ja laajemmin koko suomalaiselle koululaitokselle. (Opettajain lehti 15.10.1920.)

Suomenruotsalaisen opettaja- ja opettajataryhdistyksen juhla järjestelyt vuonna 1910 olivat huomattavasti vaatimattomampia suomenkielisen juhlakomitean toimintaan verrattuna. Sen julkaisemassa juhla kirjassa *Till Uno Cygnaeus' Minne* ei ole mainintaa juhla toimikunnan kokoonpanosta, mutta se on arvatenkin Tammisaaren seminaarin pitkäaikaisen johtajan Hedvig Sohlbergin kokoama. Teoksen alussa on hänen laatimansa tunteikas muistokirjoitus ”På hundraårsdagen”, johon palataan myöhemmin tässä artikkelissa (Sohlberg 1910a, 3–5). Opettajankouluttajan työnsä rinnalla Sohlberg toimi RKP:n kansanedustajana (1908–1914) ja oli aktiivinen raittiusaatteen kannattaja (Mäkelä-Alitalo 2007). Tammisaaren seminaari isännöi säännöllisesti ruotsinkielisen kansakouluväen kesätapaamisia ja koulutustilaisuuksia (Takolander 1921). Ruotsinkielisen muistokirjan kirjoittajat ovat varsin nimekästä joukkoa; mukaan mahtui myös kaksi professoria Waldemar Ruin ja Albert Lilius, joista ensinnä mainittu esiintyi 12.10.1910 Helsingin yliopistolla pidetyssä juhlassa prof. Mikael Soinisen rinnalla. Lisäksi kirjoittajiksi oli saatu kaksi seminaarin johtajaa, Sohlberg ja Hagfors, runoilija Arwid Mörne ja itse Gustaf Lönnbeck, Cygnaeuksen vävy.

Cygnaeuksen elämäntarina kerrottiin satavuotisjuhlan yhteydessä kymmenissä sanoma- ja aikakauslehdissä. Esimerkiksi *Julgranen* (1.12.1910) ja *Julstjärnan* (1.12.1910) julkaisivat sivuillaan lyhennetyn Cygnaeuksen elämäkerran, *Helsingin kaiun* (8.10.1910) ja *Opettajain lehden* (12.10.1910) numerot olivat kokonaan omistettuja muistojuhlalle. Näiden biografioiden tyyli ja eetos eroavat suuresti toisistaan. Lapsille ja kouluttamattomalle väestölle suunnatut elämäntarinan versiot ovat sisältävät suurempia viittauksia sankarimyyttiin kuin sivistyneistölle tarkoitetut tekstit.

Sankarin esimerkillinen elämä

Kuten edellä on mainittu, käytettiin kuuluisien miesten biografioita 1800-luvulla rakentamaan kansallista kehityskertomusta. Näissä tarinoissa sankarin henkilökohtaiset ominaisuudet, arvot ja teot kertovat lukijoille, miten esimerkillinen yksilö kykenee toteuttamaan velvollisuutensa kansaan-

sa kohtaan. (Jalava 2019, 178.) Lönnbeckin teoksessa *Uno Cygnaeus kansakoulun isä* (1890) päähenkilön elämä esitellään johdonmukaisena jatkumona, missä nuoruuden kokemukset valmentavat häntä tulevaan tehtävänsä. Esimerkiksi käsityön suuren merkityksen hän ymmärsi, jouduttuaan papiksi Alaskaan. Cygnaeuksella oli tapana kuljeskella Sitkan ympäristössä:

Eräällä tämmöisellä retkellä hän näki nuoren miehen, jonka monipuolinen kätevyys herätti hänen huomionsa, ja silloin hän tuli ajatelleeksi, kuinka tärkeätä ja hyvää olisi, jos itsekutakin jo lapsena harjoitettaisiin käytännöllisissä käsitöissä. (Lönnbeck 1890b, 15)

Lönnbeckin ja Fribergin (1898) koululaisille ja yhteiselle kansalle kirjoittamat Cygnaeus elämäkerrat todistavat tunteisiin vetoavilla esimerkeillä sankarin esimerkillisestä elämästä. Sankari osoittaa jo lapsena ominaisuuksia, mitkä ennustavat hyvää hänen tulevalle työlleen:

Jo hamasta nuoruudesta huomaa siis Uno Cygnaeuksessa osanottoa ja lämmintä rakkautta kansan syviä riivejä kohtaan ja samalla hän elävästi tuntee parempiosaisten welvollisuudet näiden ”päivän kuorman ja helteen kantajien suhteen” (Friberg 1898; 1910a, 5)

Cygnaeuksen elämäkerroissa korostetaan usein samoja elämäntapahtumia ja samalla sivuutetaan tietyt elämänalueet. Hänen uraansa ennen lähtöä Alaskaan tai perheen sisäistä dynamiikkaa ei juuri kuvata. Sen sijaan pitkästä markasta Alaskasta kotiin ja saapumisesta Pietariin jouluaamuna kerrotaan yleensä hyvin tarkasti. (Vilkuna 2010, 11.) Kyse lienee siitä, että myyttisissä tarinoissa sankarin sankarillisuutta aina koetellaan ja hänen on suoritettava sarja urotekoja, mutta kykenee lopulta voittamaan esteet ja vastoinkäymiset (Eliade 1993, 41). Cygnaeusta koeteltiin koulutiellä, luonnonvoimat koettelivat häntä Alaskassa ja lopulta hän kohtasi päävihollisensa, J. V. Snellmanin. Koettelemuksista selviytyttyään hänen merkityksensä tunnustettiin ylistävissä lehtikirjoituksissa sekä Suomessa, että ulkomailla. Teksteissä lupailaan, että myöhempi historiankirjoitus tulee vielä osoittamaan, kuinka pahasti väärässä Cygnaeusta ja kansakoulua vastustaneet ihmiset olivatkaan olleet.

Vääryyksien ja loukkauksien kuvailu on keskeinen teema Cygnaeuksen elämäntarinoissa. Esimerkiksi *Muistojen päivä* -näytelmässä kansakoulua käyvä Väinö kertoo koulunkäynnistä haaveilevalle Anna-Liisalle, että:

Niin, hänelle [Cygnaeukselle] naurettiin alussa ja hänestä tehtiin pilkkaa, mutta siitä hän ei välittänyt, sillä hän tiesi olevansa oikeassa ... ja... hän taisteli kuin sankari. (Hellen 1910)

Manalassa vierailusta huolimatta sankari säilyttää puhtautensa, vaikka koettelemukset jättävätkin jälkensä. Kuvaillessaan Cygnaeuksen kuolemaa, Friberg muistuttaa hänen vaikeista kokemuksistaan:

Hän oli taistellut hyvän taistelun ja saanut voiton, hän saattoi kuulihetkellään sanoa kuin vanha Siemon uudessa Testamentissa: nyt sinä Herra lasket palvelijasi rauhaan (Friberg 1898; 1910a, 14).

Sankari ei voi kuolla koskaan, jos tulevat polvet säilyttävät hänen muistonsa. Tuonpuoleiseen siirtynyt sankari elää häntä kohtaan tunnetun surun ja kaipauksen välityksellä, kuten Tammisaaren seminaarin johtaja Hedvig Sohlberg rukouksen kaltaisessa muistokirjoituksessaan osoittaa. Hän kertoo, ettei Cygnaeuksen haudan äärelle pysähtyvä kulkija tunne olevansa yksin, koska ”Sinä katsot jalustaltasi alas aikuisiin lapsiisi, kuin olisit yhä keskuudessamme” (Sohlberg 1910a, 5). Vaikka Cygnaeuksen lapset kaipaavat yhä Isäänsä, he voivat karkottaa tunteidensa tyhjyyden kohottamalla katseensa haudan yläpuolella loistavaan toivon tähteen. Tähti muistuttaa surevia siitä, että Isä elää vieläkin:

Men då blicka vi uppåt mot värden, och där lyser hoppets stjärna mot oss. Du är icke död, Du lever! Det är vår fasta tro och tillförsikt. – Så läsa vi Ditt odödliga namn på minnesstenen, och under det skåda vi facklan och lagern. Du tände ljuset fackla, upplysningens ljus, för Sitt folk, Du skingrade okunnighetens mörker, och Ditt dolk krönte till gengäld med lagern Ditt minne. (Sohlberg 1910a, 5.)

Sohlberg muistuttaa vielä lopuksi, että sankari on Jumalan antama lahja meidän kansallemme, eikä sellaista lahjaa saa unohtaa koskaan. Tästä syystä meidän on osoitettava kiitollisuutta, uskollisuutta ja rakkautta Uno Cygnaeuksen muistoa kohtaan. Tulevien polvien on huolehdittava siitä, ettei hänen ”soihdunsa valo sammu” ja ”loistava nimensä” unohdu. (Sohlberg 1910a, 5.)

Eliade on arvellut, että muistinvaraisesti kuvatut historialliset henkilöt ja tapahtumat saavat aina arkkityyppisiä piirteitä, koska alkuperäisen tapahtumasarjan ainutkertaiset piirteet hioutuvat pois ja korvautuvat yleisillä, kaikkien tuntemilla rakenteilla (Eliade 1993, 42). Uskonsa tai kansansa puolesta kuolleiden sankarien muiston säilyttämisen velvollisuus on ikivanha muistorunojen, tarinoiden ja pyhimyslegendojen teema. Nämä samat elementit löytyvät lukemattomista kansallisten merkkihenkilöiden elämäkertoista.

Opetuslapset todistavat mestarista

Edellä on tarkasteltu Cygnaeuksen elämäntarinan representaatioita myyttillisistä tarinoista ja pyhimyslegendoista tuttujen rakenteiden valossa. Samaa analogiaa seuraten voidaan muistokirjoihin koottuja anekdootteja päiväsankarin elämästä lähestyä todistamisena. Kaikki vuoden 1910 juhla-julkaisut sisältävät Cygnaeuksen hahmoon ja toimintaan liittyviä todistajalausuntoja. Muistot liittyvät tyyppillisesti sankarin henkilökohtaiseen kohtaamiseen. Kuvausten näkökulma vaihtelee riippuen kertojan asemasta ja roolista. Muistojulkaisujen silminnäkijät ovat useimmiten entisiä oppilaita, mutta mukana on myös ystäviä ja jopa satunnainen ohikulkija. *Kaleva* -sanomalehdessä julkaistiin nimimerkki ”Pekan” tarina, missä todistaja kertoo suhteestaan Cygnaeuksen sukunimeen. Oulun klassisen lyseon latinan tyrannimainen, väkivaltainen ja oppiainettaan heikosti hallitseva opettaja raivostuu, kun oppilas ei muista joutsenen latinankielistä nimeä (Cygnaeus) vaan vastaa ”Cygnaeus”. Pekka kertoo, että C:n nimi painui tämän kokemuksen myötä lähtemättömästi Oulun klassillisen lyseon

oppilaiden mieleen. (Kaleva 12.10.1910). Sanomaledissä julkaistiin myös todistajien kuvauksia Cygnaeuksen ulkonäöstä ja luonteenpiirteistä:

Hän oli pitkäkökö, laiha mies; tuuheiden kulmakarvain alla erittäin terävät, melke[is]inpä tuimat silmät, ja noiden silmään katse tunkeutui ihmisen lävitse, sillä varmaan hän oli suuri ihmistuntija (Kaikuja Kajaanista 13.10.1910)

Todistajan mukaan Cygnaeus osasi arvioida ihmistä katsomalla, kenestä tulee hyvä opettaja. Tähän taitoonsa nojaten hän saattoi ottaa koulutukseen jonkin opettajakunnan hylkääminkin hakijan todeten, että ”häneistä woipi kalu tulla”. Kuvauksessa korostuu Cygnaeuksen hyväntahtoisuus ja ehdoton oikeudenmukaisuus. Muistelija korosta, ettei C. ei suosinut naisoppilaitaan miesten kustannuksella, vaikka yleisesti niin luullaankin. (Kaikuja Kajaanista 13.10.1910) Sama tarina sisältyy laajempaan *Helsingin Kaiun* Cygnaeus juhlanumeroon (8.10.1910). Tälle muistolle on varmasti olemassa kansakouluväen tuntema vastatarina, missä Cygnaeus suosii naisoppilaitaan tai väheksyy miesoppilaitaan, mutta juhla-kirjoissa ei ristiriitaisuuksia käsitellä. Varovaisuus ei koske vain Cygnaeuksen henkilöä, vaan Seminaarien muisto- ja juhla-julkaisuihin tallennetut opettajamuistot ovat äärimmäisen harvoin selkeän kielteisiä. Vastakertomuksia, kielteisiä muistoja julkaistiin vain erityisistä syistä. (Kempainen 2011, 7.)

Juhlakirjojen rakentama Cygnaeus on tyyppillisesti lapsia rakastava, isällinen, iloinen ja hyväntahtoinen hahmo. Monen kohtaamistarinan juonessa on käänne, tiukka tilanne, minkä ratkeaa kuitenkin onnellisesti C:n isällisen ystävällisyyden ja lempeyden ansiosta. Uno Cygnaeuksen muisto-julkaisussa on vain yksi naisen kirjoittama kohtaaminen. Opettaja Lotti Karjalainen muistelee tilannetta, missä koulutarkastaja ilmestyy äkki- arvaamatta maalaiskoululle, eikä hänelle ole tarjota voileipiä. Panikoivat opettajat nimittäin tiesivät, ettei nautintoaineita jyrkästi vastustaneelle Cygnaeukselle saisi tarjota teetä tai kahvia. Tarkastaja suhtautui tilanteeseen kuitenkin huvittuneesti eikä moittinut opettajia. Muistelija jatkaa kertomalla, että Cygnaeus suhtautui pitkämielisesti kasvatteihinsa, jopa

sellaisiin, joiden taitavuudesta hänellä oli kielteinen käsitys. Karjalainen kertoo Kangasniemellä toimineesta Hedastiinasta:

Hänen työstään C. ei liene paljon toivonut. Mutta ensimmäinen kyytimies oli Cygnaeukselle kehunut hänen kouluaan, lisäten: ”Ois meiltä lehmät kuollunna ilman sitä”. C. sanoikin sitten iloisena: ”Siellä se Hedastiina parkakin” – parka sanaa käytti ukko aina Hedastiinaa mainitessaan – ”toimii ympäristönsä suosimana”. Naisen moraalin arvosteli C. korkealle, sanoen: ”naisen kunnia on niin arka, kuin lasi, joka himmennee yhdestä puhalluksesta. (Karjalainen 1910, 146–147)

Mitä sellaista Hedastiina parka oli tehnyt, ettei Cygnaeus voinut luottaa häneen? Miksi tällaisessa merkittävässä muistojulkaisussa ylipäätään kerrotaan tapaus, missä naisopettajan taitavuuden kuvataan rajoittuneen karjanhoitoon? Tekstin loppuosan arvoituksellinen lause viittaa ilmeisesti H:n siveyden puutteeseen. Cygnaeuksen näkemyksen mukaan maalaisväestöön kuuluvien naisten oli keskiluokkaisten perheiden tyttäriin verrattuna vaikeampi saavuttaa opettajalta vaadittava moraalinen taso. Miesten osalta tilanne oli päinvastainen. (Ylikotila 2021, 57.) Toisaalta tekstin voi tulkita myös humoristisena muistutuksena siitä, että maaseudulla opettajan taitavuudelle oli voimassa eri kriteerit kuin Cygnaeuksen opettajaseminaarissa. Karjalaisen kertoma tarina saa kontekstin samassa teoksessa julkaistusta Lucina Hagmanin artikkelista ”Nainen kasvattajaksi – Uno Cygnaeuksen lempiajatus”. Hagman kertoo tekstissä Jyväskylän seminaarissa kohtaan Cygnaeus-perinteestä. Hänen tullessaan seminaariin, oli C. jo siirtynyt kouluylhallituksen palvelukseen, mutta:

... monet ja mieltä kiinnostavat olivat ne kuvaukset, jotka liikkuivat laitoksen asujaimissa hänen suuresta, aina virkeästä lempeydestään oppilaita kohtaan, hänen ihanteellisista, ylentävistä opetuksistaan ja kultaisista neuvoistaan. Uskomattomalla tenholla nämä entisten oppilaitten kertomukset ”jalosta isästään”, ”veljestään” ja kestävästi ”uskollisesta ystävästään” vaikuttivat kovapintaiseen pohjalaisluonteeseen, joka oli hyvin vähän tottunut sympatilliseen elämänjohtoon. (Hagman 1910, 87.)

Hagmanin kuvaus on kuin karismaattisen herätysliikkeen järjestämistä seuroista. Hän kertoo vielä, kuinka oppilaiden oli tapana asettua polviltaan Cygnaeuksen ympärille ottamaan vastaan hänen neuvojansa. Entisten oppilaiden kertomat muistot saivat Hagmanin tuolloin ymmärtämään, kuinka voimakkaasti he olivat kiinnittyneet Cygnaeukseen. Oppilaiden johtajaansa kohtaan tuntema luottamus ja rakkaus kannusti heitä tulemaan sellaisiksi opettajiksi, joita kansansivistystyö tarvitsi, muotoilee Hagman. Näiden Cygnaeukselle uskollisten ”itsensä kieltävien, selvänäköisten ja hienotunteisten esikoisnaisten” työstä muodostui tärkeämpi todiste naisten koulutuksen merkityksen puolesta, kuin mikään kirjallinen esitys voisi olla (Hagman 1910, 87). Kesti yllättävän pitkään ennen kuin tuo Hagmanin ja Karjalaisen teksteistä kumpuava naiskuva nousi akateemisen tutkimuksen kohteeksi. Aihepiiriin tarttuivat muun muassa Jauhiainen, Huhtala, Aikio ja Ylikotila (Jauhiainen & Huhtala 2010; Aikio 2016; Ylikotila 2021).

Suomenruotsalaisen Cygnaeus -juhlakirjan ainoa kuvaus kohtaamisesta Cygnaeuksen kanssa poikkeaa suomenkielisten juhlakirjojen todistajien käyttämästä kerronnan kaavasta. Nimimerkki H.L. kuvaa seminaarilaisen elämää 1860–70 luvun Jyväskylässä näkökulmasta, mikä viittaa hänen olevan taustaltaan vähintäänkin keskiluokkaista kaupunkilaisväestöä. Muistelmissa kuvattuna aikana Jyväskylän seminaarissa opiskeli paljon ruotsinkielisten säätyläisperheiden tyttäriä (Yli-Kotila 2021, 39). Kirjoittaja ei vaikuta häikäistyneen opettajastaan tai hänen kodistaan, koska lienee nähnyt sivistyskoteja aiemminkin. (H.L. 1910.) Tekstissä on samaa ulkopuolista ja riippumatonta sävyä, kuin Hagmanin muistelmissa.

Cygnaeuksen satavuotissyntymäpäivä huomioitiin laajasti *Valistuksen Lastenlehdessä* ja erityistä merkitystä juhlalla katsottiin olevan pienille tytöille. Julkaisun Cygnaeusta käsittelevät tekstit ovat Naisasialiitto Unionin tulevan puheenjohtajan ja Naisten ääni lehden perustajan, Maikki Fribergin kirjoittamia. Tekstissään *Pienet Suomen tytöt* Friberg kertoo, että Uno Cygnaeus ajatteli suomalaisia tyttöjä paljon ja rakasti heitä yhtä lämpimästi kuin heidän oikeat vanhempansa. Syynä tällaiselle huolenpidolle on tyttöjen yhteiskunnallinen vaikutus kotien kautta:

Hän arveli, että Te, täysikäisiksi kasvettuanne, voitte paremmin kuin pojat, jakaa tietojanne ja neuvoa niitä, jotka silloin taas ovat pienet ... Ja teistä, pienet tytöt, hän odotti enin. Hän toivoi, että se hellyys, uskollisuus, kauneuden ja puhtauden kaipuu, jonka Jumala on kätkenyt Teidän sydämiinne, pääsisi koulun avulla kasvamaan ja tekisi Teidät onnellisiksi ja antaisi Teille kykyä ja halua edistää ympäristönne onnea. (Friberg 1910b, 4.)

Fribergin teksti on tulkittavissa yritykseksi rohkaista koteja luopumaan vanhoista, tyttöjen koulutukseen liittyvistä ennakkoluuloista. ”Cygnaeus ajattelee tyttöjä” -narratiivin voi siis tulkita indoktrinoivaksi propagandaksi tai tavaksi tuottaa ilmapiiriä, missä tyttöjen koulunkäyntiin suhtaudutaan itsestään selvyytenä ja tärkeänä oikeutena. Tämä tavoite hyväksyttiin myös työväenliikkeen piirissä, joskin he vieroksivat Cygnaeuksen henkilön palvontaa. (*Kansan lehti* 13.10.1910). *Julstjärnan* 1910 ja *Julgranen* 1910 -lehdissä ilmestyneet Cygnaeus tekstit eivät vaikuta palvovilta, eikä niissä ole vastaavaa sukupuolittunutta sanomaa. Syynä lienee se, että *Joulu* -lehdet oli suunnattu enemmän sivistyneistön kuin työväenluokan lapsille. Toki suomenruotsalaisille lapsillekin painotettiin jatkuvasti, että kiltit koululaiset ovat ahkeria ja maksavat siten yhteiskunnalta saamansa koulutuksen lahjan takaisin.

Lapsia rakastava ja heiltä vastarakkautta odottava Isä kuuluu autoritääristen johtajien käyttämän propagandan peruskuvastoon ja tyyppillisiin indoktrinoinnin käytäntöihin. Fribergin kirjoitus ei ole lajissaan mitenkään poikkeus, vaan sama viesti sisältyy vahvasti myös Immi Hellenin *Muistojen päivä* -koulunäytelmään. Tekstissä palvotaan Cygnaeusta tytöille osoitetuista rooleista käsin (Hellen 1910). Valistuksen lastenlehdessä 1911 ilmestynyt kertomus *Tähteä seuratussa* lienee myös Immi Hellenin käsialaa. Tarinassa Anna -niminen lapsi löytää itselleen elämäntehtävän kuultuaan nuorelta naisopettajalta Uno Cygnaeuksesta, ”aivan erityisestä miehestä”:

Hän [Uno Cygnaeus] oli nostanut valon lipun liehumaan ja kutsui sen juurelle taisteluun jokaista, joka tunsu povensa polttavan. Opettajatar itse oli niitä. [...] Hän puhui vielä omasta onnestaan, siitä

kuinka ihanaksi, kuinka rikkaaksi elämä muuttuu, kun saa olla mukana suuressa tehtävässä isänmaan hyväksi. (Walistuksen lastenlehti 23–24/ 1911, 178.)

Voi siis ajatella, että erityisesti naisopettajien tulee todistaa tytöille Cygnaeuksesta. *Tähteä seuratussa* -tarinan opettaja kuului alkuperäisten opetuslasten joukkoon, niihin, joilla oli ollut onni saada oppinsa suoraan Isältä itseltään. Jyväskylässä 1860-luvulla opintonsa aloittaneisiin suhtauduttiinkin eri tavalla kuin muihin ja heidän kuvauksiaan painettiin tietenkkin sekä seminaarien että kansakoulujen juhlaulkaisuihin. Vuoden 1910 Juhlakomiteaan kuulunut Ida Hannikainen oli yksi näistä alkuperäisistä todistajista. Hän kertoi *Opettajain lehdessä* 24/ 1913 ilmestyneessä numerossa syvästä emotionaalisesta siteestään entiseen opettajaansa:

Niin kuin ei mitään aikaa olisi välillä, saati vuosikymmeniä, niin elävästi näen edessäni tänäkin hetkenä Uno Cygnaeuksen, kädet ristiin liitettynä kirkkaat siniset silmät taivasta kohti luotuna – ja kuulen hänen äänensä painon ja soinnin, kuin hän lopuksi Herran siunauksen lausuu. (Hannikainen 1913, 294.)

Yhteyden löytämistä vahvistivat opettajien ja oppilaiden tapaamiset vapaa-ajalla. Ida Hannikaisen muistelmaan mukaan Cygnaeuksen syntymäpäiviksi 12.10. valmistettiin aina jotakin erityistä tavallisten laulujen ja runojen lisäksi. Oppilaat laativat kuvaelmia taiteellisen ja taitavan opettajansa Edla Soldanin johdolla. (Hannikainen 1913, 294.) Ensimmäisenä toimintavuonna oppilaat kirjoittivat Olympian lehtoon sijoittuvan, runomuotoisen näytelmän, mikä lienee ainoa painettu Cygnaeuksen syntymäpäiväkuvaelma (Anon. 1910, 114–116). Tämä ruotsinkielinen kuvaelma muistuttaa Euripideen tai Homeroksen tekstejä, vaikka ei olekaan tyyliältään tragedia. Se viittaa pyrkimykseen yhdistää opettajakoulutukseen klassillista sivistystä. Myöhemmin johtajalle käytiin ainakin laulamassa (Halila 1963, 154).

Palvova suhtautuminen Cygnaeukseen lienee kuulunut erityisesti Jyväskylän seminaarin käyneiden opettajien yhteiseen perintöön ja historiakulttuuriin. On merkillepantavaa, että Cygnaeuksen hyvydestä ja häntä koh-

taan tunnetusta rakkaudesta todistaa useimmin naiskirjoittaja kuin mies. Jyväskylän seminaarin ensimmäisen vuosikurssin valmistujaisissa kokelas Eva Perander kiitti Cygnaeusta huolenpidosta ja itsensä kieltävästä rakkaudesta:

[...] ottakaat meidän kiitoksemme teidän opetuksesta, teidän johdosta, teidän huolenpidosta ja ennen kaikkia teidän itsensä kieltävästä rakkaudesta, jota olette osoittaneet, ja joka on tehnyt, että me olemme voineet teitä lähestyä täydellä luottamuksella, laskien huostaanne surumme ja ilomme, ja aina rohkeudella lausua sydämemme ajatuksen. Kiitos Teille herra ylijohdaja isällisestä rakkaudestanne, muuta en taida sanoa; suokoon Jumala, että kerran työssä ja toimessa voimme osoittaa mitä sydämemme tälläki[n] hetkellä tuntee! (Puheet 1867, 28.)

Opettajakokelas Albert Mäkinen puolestaan lupasi, että Suomen nuoriso on vielä kokoontuva Cygnaeuksen hautakummulle kiittämään häntä (Puheet 1867, 28). Seminaarin johtajan haudasta puhuminen tälle itselleen vaikuttaa karmivalta, mutta se henkii ehkä ajankohdan tunnelmia. Kesäkuussa 1867 nälänhätä oli kääntymässä kansalliseksi katastrofiksi. Toisaalta Mäkisen voi ajatella ilmaiseen kokelaiden pitävän Cygnaeusta tulevana suurmiehenä. Kolmannen puheen pitänyt kokelas Andreas Lundgren puhui yleisellä tasolla kansansivistyksestä ja kiitti ylijohdajaa, senaattori Furuhielmia oppilaitoksen olemassaolosta (Puheet 1867, 20). Juhlapuheiden teemojen erot viittaavat sukupuolitettuun työnjakoon suurmiehen kunnioittamisessa. Naisoppilas kiittää huolenpidosta, miehet saamastaan koulutuksesta. Vallgrenin Cygnaeus-patsaan asetelmaan sisältyy ehkä tämä sama ajatus.

Halila huomauttaa Jyväskylän seminaarin historiassa, että entiset oppilaat ja opettajat muistelivat koulun varhaisvuosia erityisellä kaihillalla. Tästä nostalgialta myöhemmät polvet muodostivat kiiltokuvamaisen tulkintansa opettajankoulutuksen kulta-ajasta. (Halila 1963, 61.) Cygnaeuksen 1860-luvulle sijoittuvan rehtorikauden muiston säröttömyys ja 1870–90-lukujen arkiset haasteet synnyttivät ristiriitoja, joita uusi

rehtori K. G. Leinberg ei pystynyt ratkaisemaan (Halila 1963, 63–64). Historiakulttuuri vaikutti siis suoraan oppilaitoksen kulttuuriin. Cygnaeuksen palvonta lienee hiipunut viimeistään Jyväskylän seminaarin muututtua Kasvatusopilliseksi korkeakouluksi vuonna 1934. Tosin Nurmen kuvauksen mukaan vanhaa seminaaria ja sen henkeä kaivattiin Jyväskylässä vielä 1963 järjestetyssä seminaarin 100-vuotisjuhlassa (Nurmi 1987, 225).

Rituaalisen muistamisen näyttämöt

Cygnaeuksen syntymäpäivien viettämisestä muodostui kansakouluväelle tärkeä yhteenkuuluvaisuutta korostava juhla jo päiväsankarin elinaikana. Hänen 70-vuotissyntymäpäiväänsä 12.10.1880 juhlittiin monin julkisin huomionosoituksin Jyväskylässä ja Helsingissä. Vilkunan tulokunnan mukaan näyttävästi juhlinut kansakouluväki pyrki osoittamaan, että Cygnaeus oli erityisesti opettajien ja koululaisten oma suurmies. (Vilkuna 2010, 10.)

Cygnaeuksen syntymäpäiviä vietettiin 1800-luvun loppupuolella säännöllisesti Jyväskylän ja Tammisaaren seminaareissa, mutta 12.10. ei ilmeisesti muodostunut säännölliseksi juhlapäiväksi kaikissa seminaareissa, niiden mallikouluissa eikä tavallisissa kansakouluissa. Niinpä vuoden 1910 satavuotissyntymäpäivä oli monelle koululaiselle sekä ensimmäinen että viimeinen Cygnaeuksen kunniaksi järjestetty yleinen muistojuhla. Helsingissä ja Jyväskylässä järjestettyihin kulkueisiin osallistuneet muistivat päivän ehkä pidempään kuin ne, joille tilaisuus merkitsi muutamaan puheen ja runoesityksen kuuntelemista koulun juhlasalissa. Tapahtumasta kirjoitettujen kuvausten joukossa on vain muutama lasten tunnetiloja tarkasteleva kertomus. Tampereen sanomien toimittaja väittää haastatelleensa juhliin osallistunutta seitsemänvuotiaista lasta. Tämä osasi kertoa tilaisuudesta, että:

Ensiksi muuan vieras setä kertoi Uno Cygnaeuksesta. Sitte me kaikki yhdessä lauloimme. Ja sitte eräs pikku tyttökin lausui setä Cygnaeuk-

sesta. Ja sitte meille annettiin tällainen kirja ja setä Cygnaeuksen kuva, joka pannaan seinälle. (Tampereen sanomat 13.10.1910)

Toimittajan mielestä lapsen kertomus todistaa, että Cygnaeus-juhla oli niin vaikuttava, että sen kokeneet lapset muistavat päivän vielä aikuisina. Toimittaja ei tullut kysyneeksi lapselta, miltä tilaisuus hänestä tuntui, vaan toteaa siellä vallinneen ”herttaisen ja hartaan” tunnelman. (Tampereen sanomat 13.10.1910). Lahdessa järjestettiin koulupäivän aikana erilliset tilaisuudet pienemmille ja isommille oppilaille. Toimittaja oli vierailut pienimpien oppilaiden tilaisuudessa kansakoululla. Uutisessa kuvaillaan, kuinka lapset lähestyivät kansakoulun isän köynnöksillä koristeltua rintakuvaa juhlallisina ja hiljaisina. Heidän istuttuaan paikalleen opettaja kertoi ”sangen mieltäkiinnittävästi ja lastentajuisesti” Unon lapsuudesta, hänen kouluajastaan, oleskelustaan Amerikassa intiaanien parissa ja siitä, miten hän ryhtyi perustamaan kansakouluja Suomeen. Opettaja korosti lapsille, että heidän tulisi kunnioittaa suuren miehen muistoa opiskelemalla ahkerasti. Lopuksi lapsille jaettiin *Helsingin Kaiun* Cygnaeus -erikoisnumero. (Lahden sanomat 13.10.1910) Opetusmenetelmä oli oppilaille tuttu uskonnon tunnilta, missä he olivat kuulleet tarinoita Jeesuksen ihmetoista ja apostolien matkoista. *Helsingin sanomien* uutisoinnin mukaan Tehtaan­kadun kansakoulun juhla oli ”harvinaisen ehjä ja mieleenpainuva”, mutta osallistujien tunteita ei tässäkin artikkelissa käsitellä. (Helsingin Sanomat 13.10.1910) *Tidskrift för Folkskolan* (1.11.1910) raportoi, että Ratakadun ruotsalaisen koulun juhlassa laulettiin Topeliuksen ja Litheniuksen teokset ja ne tekivät syvän vaikutuksen kaikkiin kuulijoihin. Juhlaan osallistuneet lapset ja aikuiset olivat ilmeisen vakavia, jopa hartaita, mutta nyyhkyttävistä tai itkevistä juhlijoista ei uutisissa ole mainintaa. Kyse ei kuitenkaan ollut hautajaisista, vaikka muistopuheissa ilmaistiinkin surua ja kaipausta.

Muistojuhla pyritään yleensä järjestämään paikalla, jolla on yhteys muisteltavaan tapahtumaan tai henkilöön. Tapahtumapaikat ovat tärkeitä varsinkin sotien, katastrofien ja onnettomuuksien uhrien muistamisen kulttuurille, mutta pyhillä paikoilla on merkitystä myös esimerkiksi henkilö­kultteille. Merkkihenkilön muistamisen paikaksi soveltuu hautausmaahan lisäksi julkiset muistomerkit, henkilön entiset asuin- ja työpaikat sekä mu-

Kuva 2. Helsingin ruotsinkielisen kansakoulun (Ratakatu 6) oppilaita leikkimässä piirileikkiä voimistelutunnilla 1913. Kipsinen Uno Cygnaeus seuraa oppituntia nurkasta.

seot. Muistopaikkoja voidaan siis luoda. Cygnaeuksen muistoksi nimettiin vuonna 1910 kaksi koulua. Helsingin ruotsinkielinen normaalikoulu (Ratakatu 8) vietti avajaisiaan juhlapäivänä 12.10. ja Porissa laskettiin samana päivänä uuden Cygnaeuskoulun peruskivi. Pääkaupungin keskustassa olevan suomenruotsalaisen koulun nimeäminen Cygnaeuksen mukaan oli tietenkin historiapolitiittinen teko. Helsingin upea uusi koulurakennus ja Porin koulun työmaa toimivat juhlien näyttämöinä. Helsingissä Hieta­niemen hautausmaalla sijaitseva Cygnaeuksen hauta oli keskeisessä osassa sekä suomen- että ruotsinkielisten muistotilaisuuksien ohjelmaa juuri niin, kuin hänelle oli Jyväskylässä vuonna 1867 luvattu:

Olkaa myös täysin vakuutettu siitä, että Suomen kansa kerran otollisesti vastaa tähän rakkauteenne ja vihdoin siunaa tomunne, silloin kun jo lepäätte rauhassa tuolla tohisevan koivun juurella; silloin

se myös kantaa meiltäki[n] suurimman kiitoksemme [...] (Puheet 1867, 25)

Hautausmaalle suuntautuneet kulkueet poikkesivat myös Uno Cygnaeuksen lesken, Axiannen ikkunan alla vilkuttamassa kunniavanhukselle. Jyväskylässä kokoonnuttiin ensin Seminaarille ja sitten Cygnaeus-puistoon, missä Ville Vallgrenin 1899 tekemä veistos sai korvata hautausmaan. Puistossa olevalle veistokselle lausuttiin Irene Mendelinin runo (*Keski-Suomi* 13.10.1910), missä patsasta puhutellaan kuin läsnä olevaa henkilöä. Veistoksessa tyttö kurottautuu kohti tulevaisuuteen katsovaa Cygnaeusta kukkakimppua ojentaen, mutta poika istuu jalustalla syventyneenä kirjaan. Katsojat ymmärsivät, että tyttö kiittää Isää mahdollisuudesta käydä koulua ja poika opiskelee ahkerasti palauttaakseen saamansa lahjan isänmaalleen.

Useimmilla juhlivilla paikkakunnilla ei ollut koulutuksen juhlan symboliksi soveltuva muistopaikka, joten sellainen rakennettiin väliaikaisesti koristeltujen muotokuvien, rintakuvien, lippujen ja erilaisten koristeiden avulla. Koristellut, korokkeelle asetetut muotokuvamaalaukset ja rintakuvat kuuluivat autonomian ajan oppilaitosten ja yhdistysten juhlaperinteisiin. Muototai rintakuvan voi ajatella tuovan merkkihenkilön mukaan juhlaan. Näyttämö kulissemiin korostaa juhlan eroa arjesta; kotoinen liikuntasali muuttuu koristeltujen patsaiden kehän avulla antiikin temppeleiksi.

Vuonna 1872 Jyväskylän seminaarin miesosaston liikunta- ja juhlasaliin järjestetyn kansakoulukokouksen näyttämö oli varmasti pysäyttävä näky. Salissa oli esillä varsinainen kipsisten rintakuvien kavalkadi: jalustoiltaan juhlijoihin katselivat koristellut H. V. W. Furuhelmien muoto- ja rintakuvat sekä Aleksanteri II:n, E. Lönnrotin, H. G. Porthanin, F. Paciuksen ja J. L. Runebergin kipsiset rintakuvat (Sallinen 2024, 17). Henkilögalleria saattaa vaikuttaa sattumanvaraiselta, mutta yhdessä niiden oli tarkoitus muistuttaa kansallisen kulttuurin ja historian merkityksestä. Muotokuva oli tärkeässä roolissa myös Tammisaaren seminaarin kymmenvuotisjuhlassa; tilaisuutta vietettiin koristellun Cygnaeuksen öljyvärimuotokuvan äärellä. Uudenkaarlepyyn seminaari teetti itselleen Cygnaeusta esittävän öljyvärimaalauksen, mikä otettiin mukaan koristeltuna vuoden 1883 vuo-

Kuva 3. Lapsia Jyväskylän Cygnaeus puistossa 13.10.1910. Edellisenä päivänä lasketut seppeleet olivat peittyneet yöllä sataneeseen lumeen.

sijuhlaan. (Sallinen 2024, 16.) Siitä, millaisia määriä erilaisia kansallisten merkkihenkilöiden maalauksia ja rintakuvia kuului seminaarien ja erilaisten oppilaitosten kokoelmiin, ei ole yksityiskohtaista tietoa. Jyväskylän seminaarin kalusteluetteloa kandidaattitutkielmassaan tutkinut Silja-Kaisa Sallinen on laskenut, että vuosina 1894–1925 seminaarin nais- ja miesosastoilla oli viisi kipsistä rintakuvaa ja luultavasti useampia Cygnaeusta esittäviä maalattuja muotokuvia. Kalusteluetteloiden tiedot ovat tosin puutteellisia ja kansallisten merkkihenkilöiden kipsiset rintakuvat luettelointiin useimmiten – niitä tarkemmin nimeämättä – piirustusvälineiksi. (Sallinen 2023, 12–14.)

Tammisaaren ja Uudenkaarlepyyn Cygnaeus -muotokuvat olivat oppilaitosten itsensä teettämiä (Sallinen 2024, 4–5). Hankinta tehtiin ehkä omin varoin, koska kansallisia merkkihenkilöitä esittävien kipsisten rintakuvien

ostaminen koulujen kokoelmiin oli oppilaitosten päätettävissä – tai ainaakaan niiden hankkimisesta ei ollut virallista ohjeistusta. Sanomalehdissä kerrotaan joidenkin koulujen saaneen Cygnaeuksen rintakuvan lahjoituksena tai yleisen keräyksen avulla. Hanna Kallion kertoman muiston mukaan Uskelan, Alhaisten ja Moision sekä Salon kansakoulut hankkivat Cygnaeuksen kipsisen rintakuvan taiteellisine jalustoineen sekä Cygnaeus-työkalun seinälle 100-vuotisjuhlan pääsymaksuituloilla. Ne olivat Kallion käsityksen mukaan näiden koulujen ensimmäiset kauniit kalustukset. (Kallio 1935, 27.)

Venäjän vallan aikana koulussa ei saanut pitää vapaasti esillä mitä tahansa kuvia tai henkilöä esittäviä veistoksia. Kouluylivaltio antoi vuoden 1904 kiristyneessä poliittisessa ilmapiirissä määräyksen oppilaitoksissa näkyvillä olevista henkilökuviista (Kiertokirje 21.1.1904, nro. 132). Määräyksen mukaan julkisten koulujen oli ilmoitettava, mitä kuvia tai patsaita sillä oli hallussaan ja, että näkyvillä sai pitää ainoastaan keisarillista perhettä esittäviä teoksia. Muita henkilöitä esittävien kuvien tai patsaiden esillepano edellytti erillistä, kouluylivaltiolta anottavaa lupaa. (ks. erimerkiksi: Rauman Seminaari 1903–1904, 17.) Määräys lienee vastaus sortovuosina oppilaitoksiin levinneeseen aktivismin muotoon, missä protestin kohteeksi joutuivat muun muassa hallitsijan kuvat. Raumalla Suuriruhinaan muotokuva katosi salaperäisesti seminaarin juhlasalista (1905) ja sen palaneet jäänteet löytyivät myöhemmin läheisen uunin pesästä. Asiasta suoritettu tutkinta ei tuottanut tulosta (Niemi-Aro 2005, 46.) Ilmeisesti Cygnaeuksen kuville oli haettu poikkeuslupa tai sitten Kouluylivaltion määräystä ei protestitunnelmissa noudatettu.

Kipsisten rintakuvien ja painokuvien hankkiminen koululle oli tietenkin paljon yksinkertaisempaa ja halvempaa, kuin aidon öljyvärityön teettäminen. Stenbergin veistämän Uno Cygnaeuksen rintakuvan kopioita oli myynnissä jyväskyläisessä Wickström & Co. kirjakaupassa jo vuonna 1882 – siis kauan ennen mallin kuolemaa. (Sallinen 2024, 17.) Vuoden 1910 juhlan aikoihin rintakuvan pystyi tilaamaan suurimpien kaupunkien kirjakaupoista. Kipsinen rintakuva maksoi Kajaanissa 37,50 mk, mikä vastaa tilastokeskuksen rahanarvokertoimen (2015) perusteella noin 160:tä euroa (*Kaikuja Kajaanista* 12.10.1910). Painokuvia oli myynnissä useampia erilaisia ver-

sioita noin neljän euron nykyhintaan. Kansanvalistusseura kauppasi sekä mustavalkoisia että kahdella värillä kartongille painettuja Cygnaeusta esittäviä seinäkuvia. Myyntitekstin mukaan kaksivärinen Cygnaeus on kaikkein suosituin tuote; se on ”jokaisen kodin ja koulun kaunistaja” (Friberg 1910, 2). Vuoden 1910 *Julstjärnan* -lehden välissä oli Cygnaeusta esittävä painokuva. Kansanvalistusseuralla oli jo 1890-luvulla tarjolla seinälle ripustettava kuvakollaasi Cygnaeuksen elämän tärkeistä paikoista. Teoksessa on yhdelle pahville sommiteltu kuva Cygnaeuksen nuoruuden kodista Leppäkoskelta ja kaksi kuvaa Jyväskylästä (ks. esim. Friberg 1898, 16). Sankarin lapsuudenkoti ja toimintaympäristö ovat tietenkin tärkeitä muistamisen paikkoja. Cygnaeuksen Helsingin koti ei kuulu painokuvissa esitelyihin kohteisiin, vaikka hän asui siellä suurimman osan aktiiviurastaan.

Rinta- ja painokuvat olivat tietenkin tärkeässä roolissa 100-vuotisjuhlissa. Esimerkiksi Oulun Klassisen lyseon juhlasali oli koristeltu köynnöksillä ja seppelöidyllä Cygnaeuksen rintakuvalla, jonka taustana oli tuuheita kuusia (*Liitto* 13.10.1910). Suomenruotsalaisten koulujen pääjuhlassa Cygnaeus koulun juhlasalin peräseinän peitti valtava punakeltainen leijonalippu, minkä eteen oli asetettu koristeltu Cygnaeuksen rintakuva (*Hbl* 13.10.1910). Näkymä vastaa hyvin Immi Hellenin Muistojen päivä -näytelmän lavastusohjetta:

Koulusali on koristeltu viheriöillä köynnöksillä juhlaa varten. Perällä Uno Cygnaeuksen kipsinen rintakuva kasvien keskellä tai sen puutteessa hänen muotokuvansa seinällä. Vuorokeskustelu tapahtuu rintakuvan ympärillä tai muotokuvan alla. (Hellen 1910, 1.)

Antiikin Kreikassa ja Roomassa patsaita koristeltiin erityisesti uskonnollisten juhlien yhteydessä. Ateenassa vietetyssä Panathenalia -juhlassa Pallas Athenen patsaat koristeltiin kukkaköynnöksillä ja nauhoilla ja Dionysia -juhlassa Dionysoksen patsaisiin ripustettiin viiniköynnöksiä. Antiikin roomalaisten viettämän Floralia -kevätkuulan aikana patsaita ja temppeleitä koristeltiin. Weimarissa järjestettiin Goethe juhla hänen syntymä- ja kuolinpäivänsä muistoksi (Weimar, verkkosivu). Näissä juhlatilaisuuksissa oli tapana asettaa esille Goethen rintakuvia, koristella tilat kukilla ja köynnöksillä, pitää

patsaan äärellä puheita ja lausua runoja. Varsinkin Goethen 100-vuotissyntymäpäivää vietettiin näyttävästi vuonna 1849. (Safrinski ym. 2017) Helsingin Havis Amanda -patsaan vuosittainen lakitus voidaan nähdä tämän saman perinteen jatkajana – sekin on ainakin osittain koulun juhla.

Kuva 4. Yksityiskohta Goethen syntymäpäiväjuhllaisuuksia esittävästä piirroksesta Carl Fredrik I:n kirjastossa Weimarissa 1849.

Hellenin kirjoittaman lastennäytelmän alussa kaksi tyttöä on koristelemassa Cygnaeuksen patsasta ja he harmittelevat, että korokkeella on vain eloton rintakuva:

Tyyni: Voi, ettemme saaneet seppelöidä hänen päätänsä jo hänen eläessään!

Katri: Voi, ettemme saaneet sanoa hänelle, kuinka paljon häntä rakastamme! (Hellen 1910)

Muistojen päivä.

Kuva 5. Muistojen päivä -näytelmän otsikkokuva teoksessa Suomen kansakoulun isän muisto 1810–1910.

Kun koristelu on valmis, toteavat tytöt toisiaan kädestä kiinni pitäen, että Cygnaeus on heille kaunis ja rakas. Nykylukijaa voi hirvittää se, miten pienet näyttelijät laitetaan tunnustamaan rakkautta kipsiselle rintakuvalle, mutta 114 vuotta sitten asia nähtiin toisin. Kansakoulunopettajien piirissä näytelmää ei ilmeisesti pidetty yliampuvana tai sitä ei ainakaan julkisesti paheksuttu. Teksti oli myös julkaistu juhlakomitean, siis professori Mikael Soinisen johtaman työryhmän toimesta. Koulujuhlista säilyneiden vähäisten sanomalehtitietojen perusteella *Muistojen päivää* esitettiin kaikissa Helsingin kansakouluissa ja lehtitietojen perusteella lapset seurasivat sitä suurella mielenkiinnolla (*Opettajain lehti* 21.10.1910). Juhlanäytelmäsi valikoitui muitakin tekstejä; esimerkiksi Uuraisten kansakoululla näyteltiin vuoropuhelu, missä valon ja pimeyden hengenäköiset kamppailivat lapsesta (*Suomalainen* 14.10.1910). Työväestön piirissä *Muistojen päivään* suhtauduttiin tuskin kovin myötämielisesti, vaikka vasemmisto arvostikin Cygnaeuksen työtä. *Raatajassa* (13.10.1910) ilmestyneessä juhlan kuvauksessa halveksutaan pyrkimystä luoda suurmieskulttia kansakoulun isän ympärille.

Kuva 6. Uudenkaupungin kansakoulun opettajia Seikovin koulun juhlasalissa syksyllä 1910. Koristeltu Cygnaeuksen rintakuva, puhujalava ja lippu. Seinällä on kopio Edelfeltin maalauksesta Turun akatemian vihkiäiset (1904). Seinälle ripustetussa ohjelmassa lukee: soittoa, puhe, laulua, lausuntoa, soittoa, laulua, esitelmä, soittoa, [...] Maamme.

Kansakoulujen voimistelusaloihin rakennetuilla Cygnaeus-alttareilla esitettiin siis *Muistojen päivä* tai joku muu tilanteeseen sopiva näytelmä, pidettiin puheita, lausuttiin runoja, laulettiin Maamme -laulua ja veisattiin virsiä. Rekvisiitaksi hankittu kipsinen rintakuva tai painokuva jäi juhlien jälkeen koululle muistuttamaan vuoden 1910 juhlasta. Jyväskylän kasvatuspöytäkirjassa korkeakoulussa opiskellut Rauman seminaarin johtaja Toivo Laurilehto kertoi huomanneensa 1940-luvulla, ettei Raumalla ollut esillä Cygnaeuksen ja Pestalozzin muotokuvia. Hän sanoi hankkineensa kuvat itse ja ripustaneensa ne kasvatustalon luokan seinälle. (Kempainen) Laurilehdon mielestä seminaarin asianmukaiseen sisustukseen kuuluivat siis Pestalozzin ja Cygnaeuksen muotokuvat.

Cygnaeuksen rinta- tai muotokuvilla ei ilmeisesti ollut enää vuoden 1910 jälkeen seremoniallista roolia lukuun ottamatta Jyväskylän, Uudenkaar-

lepyyn ja Tammisaaren seminaareja. Rintakuva oli koristeltuna mukana ainakin Porin Cygnaeuksen koulun avajaisissa (*Opettajain lehti* 1912). Seminaarien vuosikertomusten perusteella Cygnaeuksen syntymäpäiviä vietettiin vain Tammisaarella, mutta muotokuvan tai patsaan mukanaolosta ei ole mainintaa (Ekenäs seminarium 1929, 23; 1930, 29.) Jossakin vaiheessa näiden muoto- ja rintakuvien alkuperäinen konteksti unohtui ja niistä tuli osa perinnetietoisten koulujen kalustusta.

Cygnaeukselle omistetut runot ja musiikki

Samoin kuin muotokuvat ja patsaat, kuuluivat juhla- ja muistorunot kiinteästi merkkipäivien viettämisen kaavaan autonomian ajan Suomessa. Omia ja toisilta kopioituja runoja kirjoitettiin muisto- ja ystäväkirjoihin, julkaistiin sanomalehdissä, yhdistysten albumeissa ja juhla-julkaisuissa sekä painettiin erilaisina kokoelmina. Kansallisten merkkihenkilöiden muistoa kunnioitettiin usein runoilla ja laululla. Esimerkiksi Aksel Törnudd'n Kansakoulun laulukirja (1914) sisältää Uno Cygnaeukselle omistetun kappaleen lisäksi laulun Aleksanteri II:lle, Elias Lönnrothille, F. M. Franzénille, Julius Krohnille, A. Oksaselle ja Z. Topeliukselle. Opettajain -lehti käytti kesäkuun 1913 numerossaan useita sivuja julkaistakseen Jyväskylän Seminaarin 50-vuotisjuhlaan (9.-10.5.1913) kirjoitettuja juhlarunoja (*Opettajain lehti* 24/1913).

Seminaarilaisten lehdet suorastaan tulvivat runoja 1900-luvun alkupuolella. Esimerkiksi Rauman seminaarin toverikunnan *Taimi* -lehdessä vuosina 1909–1923 julkaistusta 234:stä tekstistä 109 on lyriikkaa. Opiskelijoiden vuonna 1921 kokoama 25-vuotisjulkaisu sisältää peräti 12 runoa tai runokatkelmia (Juhla-julkaisu 1921). Tekstien aiheet vaihtelevat, mutta kansakoulun isän muiston vaaliminen ei kirjoittajia selvästi inspiroinut. *Taimi* -lehdessä ei nimittäin julkaistu yhtäkään Uno Cygnaeukselle omistettua tekstiä, ellei julkaisun nimeä huomioida. (Gustafsson 2008.) Opiskelijalehti *Taimi* oli nimetty Cygnaeuksen mukaan, joka käytti seminaarista nimeä taimitarha (Cygnaeus ym. 1910, 90). *Taimi*

-lehdessä julkaistujen runojen määrä väheni hiljalleen 1930-luvulle tultaessa.

Cygnaeuksen elämää ja työtä käsittelevien runojen kirjoittamista voidaan siis pitää tyyppillisenä tapana juhlistaa merkkipäivää. Sanoma- ja aikakauslehdissä sekä muistojulkaisuissa ilmestyi lokakuussa 1910 yli kaksikymmentä suomenkielistä Cygnaeus-runoa. Ruotsinkielisiä runoja julkaistiin vain muutama ja niistä suomennettiin ainoastaan Topeliuksen vuonna 1888 kirjoittama hautajaisruno. Tuo Kaarlo Forsmanin kääntämä teksti on painettu Lönnbeckin Cygnaeus elämäkerran sisäkanteen (Lönnbeck 1890b, 1–4) ja se esitettiin kirjastokappaleeseen tehtyjen muistiinpanojen perusteella ainakin Rauman Seminaarin juhlassa. Ruotsiksi ei liene käännetty ainuttakaan vastaavaa suomenkielistä Cygnaeus -muistorunoa, joten kieliryhmien voi sanoa runoilleen tiukasti toisistaan erillään.

Cygnaeuksen muistojuhlissa käytetyt tekstit olivat tyyppillisesti paikallisen kansakoulun opettajan, seminaarilaisen tai oppilaan kirjoittamia. Runoilivat kansakoulunopettajat Immi Hellen (1861–1937), Juhani Villiam Virkkala ja Olli Berg [Wuorinen] (1842–1917) olivat jo aiemmin julkaisseet lyriikkaa kouluvuoden tarpeisiin. Hellenin runokokoelmat sisältävät lukuisia koulun aamunavauksiin ja juhliin sopivia tekstejä. Hänen tuotantonsa kuuluu ainakin kuusi Cygnaeukseen liittyvää runoa.

Mikäli paikkakunnan omaa tuotantoa ei ollut saatavilla juhlaan, käytettiin muistojulkaisuihin painettuja säkeitä. Jokaisessa ennen 12.10.1910 ilmestyneessä muistojulkaisuissa oli vähintään yksi Cygnaeus -runo. Lisäksi saatavilla oli Z. Topeliuksen 1888 kirjoittama hautajaisruno, Nortamon Valonkylväjä ja Mörnen Den sång jag älskar. Helsingin Senaatintorilla järjestetyssä pääjuhlassa Immi Hellen luki oman runonsa *Lokakuun 12. päivä* (1910) ja kunniavierailulla Axianne Cygnaeuksen luona tekstin *Rakkaalle kunniavanhukselle* (1910), ruotsinkielisessä juhlassa puolestaan lausuttiin haudalla Mörnen *Den sång jag älskar* (1910) ja laulettiin Topeliuksen sanoihin kirjoitettu *Folkskolebarnens kantat* (1888/1910). Jyväskylässä esitettiin ainakin Irene Mendelinin *Uno Cygnaeuksen kuvapatsaalla* (1910) ja Porissa Nortamon *Valonkylväjä* (1910).

Kuva 7. Lasten runoja I, kodin ja koulun varalle (1898) sisältää Immi Hellenin varhaisen Cygnaeukselle omistetun syntymäpäivärunon ”Uno Cygnaeuksen syntymäpäivänä vietetyssä juhlassa”. Teoksessa on myös Hellenin Topeliukselle ja Suoniolle omistamat runot.

Runotekstien perusteella kieliryhmillä oli toisistaan poikkeavat käsitykset Cygnaeuksen työstä ja sen merkityksestä. Vertailuun täytyy suhtautua varauksella, koska ruotsinkielisiä tekstejä on vain kolme ja suomenkielisiä 17. Suomenkieliseen lyriikkaan sisältyy ruotsinkielisiä voimakkaammin kansalliseen identiteettiin, isänmaallisuuteen, taisteluun, kärsimykseen ja yhteiskunnalliseen heräämiseen liittyviä teemoja. Teksteissä painotetaan Cygnaeuksen suurta merkitystä suomalaisen kulttuurin ja yhteiskunnan muovaajana ja muistutellaan lukijoita Suomen kansan ankarista kokemuksista. Rolf Gängen *Uno Cygnaeus* (1910), Arvid Mörnen *Den Sång jag älskar* (1910) ja Topeliuksen tekstistä lyhennetyssä *Folkskolebarnens kantat* (1888/1910) -runoissa puhutaan ruotsalaisen kulttuuriperinnön arvosta ja ruotsin kielen kauneudesta. Teksteissä il-

maistaan erilaisten luontometaforien avulla syksyn synkkyudesta ja kuolemasta versovaa tulevaisuuden toivoa. Suomenkielisissä taisteluhenkisissä runoissa tällaista runokieltä tapaa harvemmin. Sekä suomen- että ruotsinkielisissä Cygnaeus-runoissa verrataan opettamista, opiskelamista ja kansansivistystä maanviljelykseen. Kylvämisen ja kasvamisen lisäksi myös sivistyksen valo, pimeyttä uhmaava kynttilä ja hohtava soihtu ovat yleisiä Cygnaeuksen työstä käytettyjä metaforia. Sankarien ylistysrunoissa muistutetaan tietenkin, että hän on vain Jumalan välikappale, jonka saavutukset kertovat korkeimman tahdosta. Jälkipolvien tehtäväksi jää muiston tulkitseminen ja säilyttäminen. Topeliuksen, Hellenin, Vuorisen ja Virkkalan teksteissä ilmaistaan suoraan, että muiston säilyttäminen on koululaisten tehtävä. Lapset eivät saa koskaan unohtaa hyväntekijäänsä, joka on saattanut heidät sivistyksen valoon ja kärsinyt heidän puolestaan:

*Ken lie tuo mies- oi lapsi arvaatkos?
Ku lempien sua kesti vaivan jalon ja perinnökses jätti kalliin valon?
Nimensä aina kätke muistohos... (Z. Topelius 1888, suom. Kaarlo Forsman.)*

Hyvin monissa teksteissä muistutetaan, että lasten tulee vaalia Cygnaeuksen muistoa opiskelemalla ahkerasti:

*Vain valistusta lisää!
Kun edistyä koitamme,
Niin parhain kunnioitamme
Myös kansakoulun isää (Vuorinen 1910).*

Jyväskylän seminaarin ensimmäinen vuosikurssi oli antanut tuon saman lupauksen Cygnaeukselle itselleen valmistujaisjuhlassa 14.7.1867. He huolehtisivat siitä, että tulevat sukupolvet ahkeroin kansakoulussa muistaen hyväntekijäänsä (Puheet 1867, 25). Sibeliuksen säveltämän Kansakoululaisten laulun sanoissa korostetaan, että isänmaan tulevaisuus on ahkerien ja velvollisuutensa tuntevien koululaisten käsissä:

*Meille häpeäksi tiedottomuus on;
Taito, uutteruus ne luovat urohon.
Suomen lasten työstä
Päivä nousee yöstä,
Sumut haihtuu pois.
Niinpä nyt, jos ois! (J. V. Virkkala 1910.)*

Koululaisia velvoittavan ahkeruuden teema esiintyi jo Jyväskylän seminaarin peruskurssin kokelaiden pitämässä juhlapuheissa, ja siihen viittasi myös Uno Cygnaeus pitämässään ensimmäisessä päättäjäispuheessa ”Kun herra kieltää meiltä ruumiillista hyvää, hän tarjoaa meille hengellisiä aarteita”. (Puheet 1867, 7) Kansansivistys ruokkii ahkerat.

Suomenkielinen juhlatoimikunta tuotti kokoelman Uno Cygnaeuksen muistoksi sepitettyä musiikkia otsikolla *Kansakoulun lauluja*. Tekstit saatiin J. V. Virkkalalta, Olli Vuoriselta (nimimerkki: ”Onnen Pekka”) ja Immi Helleniltä. Sävellykset tulivat alansa mestareilta: P. J. Hannikaiselta, Otto Kotilaiselta, Oskar Merikannolta ja Jean Sibeliukselta. (Kansakoulun lauluja 1910.) Kokoelman teoksista jäivät käyttöön ilmeisesti vain Sibeliuksen ja Vuorisen Kansakoululaisten marssi. Kotilaisen ja Merikannon säveltämiä kansakoululaisten lauluja ei löydy yleisimmistä 1900–1950-luvulla julkaistuista laulukirjoista, eikä kumpaakaan ole ilmeisesti myöskään levytetty. Juhlallisuuksia varten sävellettiin tietävästi vain yksi ruotsinkielinen teos, kansakoulunopettaja Sofie Litheniuksen (1847–1926) *Folkeskolebarnes kantat (Jukstjärnan 1.12.1910)*. Laulun sanat ovat peräisin Topeliuksen kirjoittaman Cygnaeuksen hautajaisrunon ensimmäisistä säkeistä, missä kuvaillaan syksyistä maisemaa. *Tidskrift för Folkskolan* julkaisi marraskuun numeron 1910 kansilehdellä analyysin tuosta tuolloin jo yli kaksikymmentä vuotta vanhasta Topeliuksen tekstistä. Nimimerkki A. J. nimittää siinä teosta lupauksen lauluksi, joka herättää toiveen siitä, että kansakoulusta tulisi joskus koko kansan koulu, eikä vain muutamien harvojen ja valittujen lasten oppilaitos. (*Tidskrift för Folkskolan 11/1910.*) Kansakoululaisten lauluun valituissa säkeissä ei tosin mainita koulua eikä Cygnaeusta. A. J. löysikin runosta opettajayhdistyksen koulutuspoliittiset tavoitteet. Vilkkunan esittämän tulkinnan mukaan Topeliuksen *Folkeskol-*

barnens kantat on tyyppillinen kansansankarille kirjoitettu hautajaisruno, missä ylistetään vainajan lujaa uskoa Jumalaan, hänen isänmaallisuuttaan ja uhrihenkeään (Vilkuna 2010, 12).

Isä on kärsinyt puolestamme

Kuten edellä on mainittu, kuului kansakoululaitoksen syntytarinaan perustajaisän henkilökohtaisen periksiantamattomuuden ja muiden hyvien ominaisuuksien korostaminen. Runoissa, sanomalehtiteksteissä ja pienois-elämäkertoissa toistetun narratiivin mukaan koulua ei saatu taistelutta, vaan suuri joukko ymmärtämättömiä ja kateellisia vihollisia vaikeutti Isän suuren vision toteutumista. Tarina esiintyy jyrkimmässä muodossaan suomenkielille koululaisille ja kouluttamattomalle väestönosalle suunnatuissa teksteissä (ks. esimerkiksi: Hellen 1910; Hannikainen 1910). Vastustajiksi miellettiin sekä yksittäisiä henkilöitä että kokonaisia ryhmiä. Vastavoimaa saattoi edustaa koulun perustamista arvostellut rikas isäntä, Cygnaeusta kritisoinut poliitikko tai nuiva toimittaja. Nurmi käyttää Cygnaeus elämäkerrassa fennomaaneista nimitystä ”taantumuksen takuumiehet”, mikä ilmeisesti kuvaa heitä kohtaan osoitettua epäluuloa (Nurmi 1987, 181).

Kärsimyksiä korostanut tarina ei kuitenkaan ole jälkipolvien keksintöä, vaan se pohjautuu Cygnaeuksen omiin kokemuksiin. Cygnaeus oli herkkätunteinen, epäkäytännöllinen ja pessimistinen. Hänen oli vaikeaa tarkastella asioita puolueettomasti, jos koki kohdanneensa vääryyttä tai vain vastustusta. (Halila 1963, 15, 58.) Vastoinkäymisten tiedetään aiheuttaneen hänelle fyysisiä reaktioita ja kielteiset arvostelut jäivät ikuisesti kalvamaan hänen mieltään. Tämä oli tuttua lähipiirille, joka lienee eläytynyt vahvasti ystävänsä tunnetiloihin. (Nurmi 1987, 187.)

Jyväskylän seminaarin ensimmäisillä oppilailta näyttää olleen käsitys rehtorinsa haavoittuvaisuudesta; he myös tiesivät, että Isällä on vihamiehiä. Tämä käy hyvin ilmi Seminaarin oppilas Emanuel Tammisen (1855–1946) muistiin merkitsemästä kohtauksesta Seminaarin päättäjäsissä 1874. Pai-

kallaolijat seurasivat Uno Cygnaeuksen ja Y. S. Yrjö-Koskisen kohtaamista henkeään pidätellen, koska Isä vaikutti hyvin hermostuneelta. Tilanne laukesi kuitenkin juhlapäivällisillä, missä Yrjö-Koskinen tunnusti maljapuheessaan Cygnaeuksen ansiot. Cygnaeus rentoutui ja oppilaat huokaisivat helpotuksesta. (Tamminen 1935, 52–53.) Cygnaeus oli ilmeisesti paikalla tarkastajan roolissa, koska K. G. Leinberg oli toiminut Seminaarin johtajana jo vuodesta 1868 (Halila 1963, 59).

Syvimmän haavan kansakouluväkeen iski J. V. Snellman. Hänen 1860-luvulla julkaisemansa kahden kiukkuisen kirjoituksen aiheuttamat katkerat tunteet muodostuivat vähitellen koko yhteisöä yhdistäväksi kulttuuriseksi traumaksi. Vielä vuoden päästä Snellmanin kirjoituksen ilmestymisestä Cygnaeus hautoi maasta pakenemista. (Nurmi 1987, 187.) Se tosiseikka, että hänet oli juuri nimetty kansakoulujen ylitarkastajaksi (1861) ja saanut käytännössä läpi kaiken mitä oli toivonut, ei nostanut mielentilaa. (Nurmi 1987, 121.) Näistä kahdesta Snellmanin kirjoittamasta arvostelusta, F. L. Schaumanin laatimasta lastentarhoja vastustavasta kirjoituksesta sekä Agathon Meurmanin kansakoulusuunnitelman tarkastuskomiteassa käyttämistä puheenvuoroista kerrotaan jokaisessa suomalaisen kansanopetuksen historiassa ja niillä on edelleenkin keskeinen asema kansakoulun syntytarinassa.

Haavoja korostamalla haluttiin osoittaa, että kansanopetusasiassa olisi voinut käydä toisinkin ilman Cygnaeuksen henkilökohtaista vaikutusta. On toki huomioitava, että puheet Snellmanin ”hyökkäyksestä” ja episodin nimittäminen ”taisteluksi” liittyy ajalleen tyyppilliseen poliittiseen kielenkäyttöön. Myös fennomaanit kirjoittivat omaa historiaansa jatkuvana taisteluna, missä vastapuolen hyökkäyksiä torjutaan ja heille jaetaan vastaiskuja (Kempainen 2001, 305–306, 309). Ristiriitaa on tutkittu runsaasti. Tässä yhteydessä on syytä mainita Juho Hollon jo vuonna 1911 julkaisema monipuolinen ja yksityiskohtainen analyysi Cygnaeuksen käymistä väittelyistä. Tutkimus asettaa kärsimystarinan kyseenalaiseen valoon, vaikka Hollo ei tuota narratiivia suoraan kommentoikaan. Hän näyttää silti olleen tietoinen kansakouluväen tunnoista kuvatessaan väittelijöiden esittämien argumenttien taustoja, ajoitusta ja ilmaisutapoja. Ristiriidan taustalla vaikuttivat Cygnaeuksen liällinen tunneherkkyys ja Snellmanin

gyrkkä älyllisyys. (Hollo 1911, 354–356) Nurmen Cygnaeus-elämäkerrassa (1987) tapahtumia kuvataan kansakoulun historiankirjoituksesta tutulla asenteella. Juha Siltala haastoi perinteiset tulkinnat psykohistoriallisessa Cygnaeus-tutkimuksessaan (1999). Hän piirtää teoksessa kuvan Uno Cygnaeuksesta äidinpoikana, jolla on epärealistinen käsitys naisista ja joka reagoi psykosomaattisesti jokaiseen vastoinkäymiseen (Siltala 1999). Marja Jalavan vuonna 2011 ilmestynyt analyysi kansanopetuksen murroksesta ja siihen liittyvästä väittelystä 1860-luvulla tarjoaa syvällisen kuvan ristiriidan anatomiaa. Hän esittelee osapuolien taustat, heidän käyttämänsä argumentit ja asettaa ne historialliseen yhteyteen. Jalava huomauttaa, että Cygnaeuksen ja Snellmanin kamppailu on saanut kansakoulun historiankirjoituksessa myyttiset mittasuhteet. (Jalava 2011, 87.)

Suomenruotsalaisten koulujen juhlapuheissa viitattiin harvemmin taisteluun, haavoihin ja uhriin. Muistojulkaisun aiheet ovat suomenkielisiin julkaisuihin verrattuna akateemisia. Esimerkiksi Waldemar Ruinin kirjoittama katsaus koululaitoksen suhtautumisesta älykkyyteen on täysiverinen kasvatushistoriallinen ja -psykologinen tutkimus (Ruin 1910, 58–82). Albert Lilius puolestaan pohdiskelee artikkelissaan ”Om uppfostran till arbete” kansakoulun opetuksen sisältöjen ja menetelmien kehittämistä työkasvatuksen periaatteiden mukaisesti (Lilius 1910, 83–100). Kummassakin tekstissä Cygnaeus mainitaan vain ohimennen. K. J. Hagforsin artikkelin ”Från stridens dagar” ja F. W. Sundwallin kirjoituksen ”Ur polemiken angående U. Cygnaeus folkskolelag” voisi kuvitella sisältävän myötätuntoisen kuvauksen Cygnaeuksen taisteluhaavoista, mutta kumpikin teksti on varsin kiihkoton selvitys 1850- ja 1860-luvun tapahtumista (Hagfors 1910, 19–28; Sundswall 1910, 28–35).

Ristiriitoja ja haavoja korostavasta kansakoulun syntytarinasta muodostui yhteistä omaisuutta, kollektiivisen muistamisen muoto. Menneisyyden vastoinkäymisten muiston ylläpitäminen saattaa olla tärkeä yhteisön identiteetin muodostumisen ehto, kuten Kivimäki ja Tepora Suomen sisällissodan muistamista käsittelevässä tuoreessa artikkelissaan osoittavat (Kivimäki 2024). Tukeutuen Vamik D. Volkanin havaintoihin he toteavat, että yhteisöt tuottavat ja ylläpitävät menneisyyskäsityksiä, joissa heitä kohdellaan väärin.

Ulkopuolisten loukkauksista ja yhteisön epäoikeudenmukaisesta kohtelusta kertoviin tarinoihin on helppo eläytyä ja muistaa. Loukatuksi tuleminen tunne ja uhriutumisen mentaliteetti muodostuvat tärkeiksi osaksi yhteisön identiteettiä ja välittyvät jopa sukupolvelta toiselle. (Kivimäki 2024, 147–149; Volkan 1997.) Trauman välittymistä sukupolvelta toiselle on helppo kuvitella tapahtuvan sukujen, kiinteiden paikallisyhteisöjen ja poliittisten järjestöjen piirissä, mutta ajatuksen soveltaminen ammattiyhteisöjen jamiin asenteisiin ja tunteisiin ei ole mutkatonta. Ylisukupolvisen kulttuurin siirtämisen olisi pitänyt tapahtua joko opettajankoulutuksessa tai työelämässä. Näyttöä on kuitenkin vain siitä, että kärsimystä korostanut tulkinta toistuu lapsille suunnatuissa teksteissä ja elämäkerrallisessa aineistossa (ks. esimerkiksi Friberg 1898; Nurmi 1987, 121).

Kivimäen ja Teporan esittelemät näkökulmat soveltuvat hyvin katastrofien ja sotien tuottaman kärsimyksen vaikutusten kulttuurisen merkityksen analysointiin. Cygnaeuksen henkilökohtainen harmitus tuntuu melko vähäiseltä yhteisöllisen trauman aiheuttajalta, joten on ehkä liioiteltua väittää ”kansakouluväen” käyttäneen kansakouluun ja sen perustajaan kohdistunutta arvostelua identiteettitekijänä. Cygnaeuksen vastustajien voimakkuutta ja hänen kärsimyksiään oli silti tyypillistä korostaa runoissa ja elämäkerrallisissa teksteissä. Cygnaeusta loukanneille vihamiehille ei kuitenkaan ole vannottu kosta, vaan tuomio jätettiin historian tehtäväksi – sen historian he tosin kirjoittivat itse. Itsensä uhraamisen teemaa kannattaa tarkastella Ahosen listaamien suomalaisuuden myyttien näkökulmasta: selviytyjäkansan myyttille on olennaista kohtalon oikkujen, kärsimyksen ja vastoinkäymisten jalostavan merkityksen korostaminen. (Ahonen 2017, 27.) Haavat ovat merkkejä velasta, jonka opettajat ja koululaiset tulisivat maksamaan työllään takaisin (Mäkelä 2021, 10–11).

Juhlajulkaisujen piirtämä kuvaus Cygnaeuksesta, hänen toiminnastaan ja muiston merkityksestä ei kuitenkaan ole täysin yhdenmukainen. Lahden kansakoulujen oppilaille jaetussa *Helsingin Kaiun* Cygnaeus -juhlanumerossa (8.10.1910) kuvataan Cygnaeuksen henkilöä ja elämänvaiheita painottamatta hänen kokemiaan vastoinkäymisiä ja kärsimyksiä. Tekstissä viitataan taisteluun, mutta se ei ole Cygnaeuksen taistelua henkilökohtai-

sia vastustajiaan vastaan, vaan isänmaan kamppailua vapautensa puolesta. (*Helsingin Kaiku* 8.10.1910). Myöskään suomenruotsalaisen opettajayhdistyksen julkaisuissa ei yleensä muistella Isän kärsimiä loukkauksia. K. J. Hagfors jopa antaa ”Från stridens dagar” artikkelissaan arvoa Cygnaeuksen saamalle kritiikille. (Hagfors 1910, 28–35.)

1800-luvun lopulla kehitettyyn tarinaan kansakoulun puolustajien taistelusta taantumuksen voimia vastaan on jossakin määrin elinvoimainen vielä nykyäänkin. Esimerkiksi Kansallisbiografiaan sisältyvässä Kaarlo Werkon elämäkerrassa (Mäkinen 2001) on tuttuja sävyjä:

Oli kuitenkin myös aloja, joilla K. J. Werkko saattoi toimia ilman, että fennomaanit johtajat pistivät nenänsä liian syvälle ratkaisuihin. Tällainen ala, jonka piirissä hän ehkä vaikutti pysyvimmällä tavalla, oli alkuopetus, joka cygnaeuslaisen kansakoulun alkuvaiheissa jäi maaseudun osalta rappiolle. (Mäkinen 2001)

Mäkinen kirjoittaa puhtaaseen 1800-luvun tapaan todetessaan, että fennomaanit sabotoivat alkuopetuksen uranuurtajan, Kaarlo Werkon työtä. Hän ei kerro, mistä ratkaisuihin oli kyse ja miten fennomaanit ylipäätään liittyvät tässä mihinkään. Toisaalla Mäkinen toteaa, että tavallisen kansakoulunopettajan ajatukset eivät kelvanneet autonomian ajan säätyläistaisille virkamiehille. Kansallisbiografiassa annetaan ymmärtää, että ilkeät fennomaanit olivat siis iskeneet tavallisen kansakoulunopettajan kimpuun. Biografia korostaa Werkon vaatimatonta koulutusta ja sukutaustaa, eikä mainitse hänen läheisistä suhteistaan kouluhallinnon huipulle. (Mäkinen 2001.)

Cygnaeuksen perinnön vaaliminen ja käyttö

Cygnaeus kelpasi kansalliseksi suurmieheksi monille yhteiskuntaryhmille, mutta tulkinnat hänen työnsä merkityksestä riippuvat pitkälti siitä, millaiselle yleisölle muistoa kulloinkin tulkittiin. Suomen- ja ruotsin-

kieliset opettajayhdistykset olivat yksimielisiä koulutuspoliittisen suurista tavoitteista, vaikka eivät vielä vuonna 1910 mahtuneetkaan samaan muistojuhlaan. (*Kansakoulun lehti* 1910; *Tidskrift för Folkskolans* 1910). Nuorsuomalaiset ja P. E. Svinhufvudin johtamat perustuslailliset korostivat Cygnaeuksen työtä käsittelevissä juhlapuheissa isänmaallisen koulutuksen merkitystä kansan selviämiskamppailussa (*Satakunta* 13.10.1910). Naisasia-aktivisteille Cygnaeuksen perintö merkitsi naisten koulutus ja pakkatyömahdollisuuksien avautumista (Hagman 1910). Osa kirkollisia piirejä näyttää kokeneen, että Cygnaeuksen perinnöstä puhuttaessa tulisi muistuttaa kuulijoita hänen syvästä henkilökohtaisesta vakaumuksestaan (*Keski-Suomi* 13.10.1910). Työväenliike puolestaan piti Cygnaeuksen tärkeimpinä saavutuksina alkeisopetuksen siirtämistä pois kirkon vastuulta ja työväestön lasten koulutusmahdollisuuksien turvaamista (*Sorretun Voima* 12.10.1910). Ahonen on huomauttanut (2021), että sosialistit suhtautuivat kansakouluun kaksijakoisesti; sen katsottiin tarjoavan voimavaroja luokkataistelulle, mutta samaan aikaan sen pelättiin indoktrinoivan lapsia porvarillisiin arvoihin. (Ahonen 2021, 14) Tämä asenne käy hyvin ilmi tavasta, jolla työväen sanomalehdissä uutisoitiin Cygnaeuksen muistojuhlata.

Juhlapuheet ja juhlarunot... olivat muodostuneet täydellisiksi Cygnaeus persoonan ylistyksiksi ja jumaloimishymneiksi. Itse kansakoululaitosta ja sen toimintaa ei paljoakaan muistettu. [...] ...ei edes työväen omalla talollakaan esitetty tässä juhlassa mitään, joka olisi vastannut niitä toiveita ja oikeutettuja vaatimuksia, joita työväestön täytyy kansakoululaitokselle asettaa. (Kansan lehti 13.10.1910)

Nykylukija voi pitää *Kansan lehden* argumenttia hyvinkin rationaalisena kritiikkinä. Tekstistä kumpuaa epäluulo nationalistista ja kansallisromanttista eetosta kohtaan. Kansallissankarit ovat hallitsevan luokan, eliitin valitsemia esikuvia. Kipsipäät kertovat vallankäyttäjän tarinaa. Kirjoittaja ei kerro, millä Tampereen seudun työväentalolla hän oli juhlaan osallistunut, mutta arvatenkin seuraavat havainnot ovat peräisin samasta tilaisuudesta:

Siinä puheessa, jonka kansakoulujen tarkastaja Peltonen yhdistyksen juhlasaliin kerääntyneelle yleisölle esitti, suitsutettiin vaan ylistysveivua Cygnaeuksen persoonalle ja jumalalle, joiden ihmetekona kansakoululaitostamme esitettiin. Suurten persoonain hyväntekeväisyyden ja jalouden tuotetta koko kansakoululaitos! Juhlaruno oli vielä imelämpi. Kaikki tämä vielä Maammelaululla voideltiin. (Kansanlehti 13.10.1910)

Isänmaallisuus ei selvästi vedonnut lehden lukijakuntaan – sen verran jyrkästi *Kansan lehd*en toimittaja aiheesta kirjoitti. Cygnaeuksen koulu kelpasi kuitenkin työväenliikkeelle. Hänen ansiokseen luettiin köyhien kotien lasten koulutusmahdollisuuksien lisääminen ja koulun irrrottaminen kirkosta:

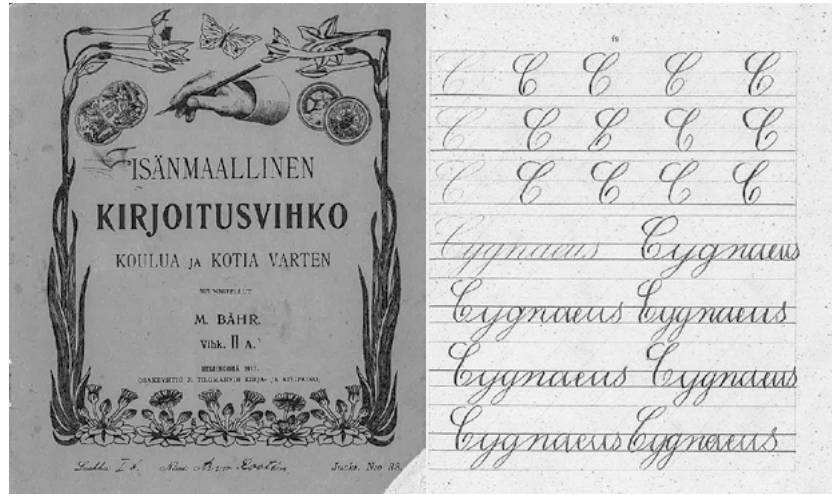
Uno Cygnaeuksen ansiota on [...] sosia[al]idemokra[at]tiselta kannalta katsoen epäilemättä se, että hän pontevasti vaikutti saadakseen kansakoulun vapaaksi kirkollisen ylivallan alaisuudesta. Suomen köyhällistöllä on syytä antaa tunnustusta perustajalle, vaikka koulun opetuksen sisällössä ja laadussa olisikin vielä paljon muistuttamista. Opetus merkitsee silti paljon erityisesti työväestölle. Uno Cygnaeuksen aatteet eivät tietysti ole sellaisia, että ne vastaisivat niitä vaatimuksia, mitä sosialidemokratia yleiselle kansanopetukselle asettaa. (Sosialisti 12.10.1910)

Nimettömäksi jäänyt kirjoittaja toivoi, että kansakoulun pääsisi irti Cygnaeuksen perinnöstä ja kehittyisi sosiaalidemokraattien asettamien tavoitteiden suuntaisesti. Artikkelissa kerrota, mitä asioita kansakoulussa pitäisi muuttaa, mutta arvatenkin kyse oli samoista ongelmista, joita opettaja K. Saari luetteli Sosiaalidemokraattisen opettajayhdistyksen perustavassa kokouksessa pitämässään alustuksessa elokuussa 1917: kansakoulussa luotiin keskinäisen kilpailun avulla eriarvoisuutta, käytettiin pakkovaltaa veljeyden ja tasa-arvoisuuden sijaan, oppikirjoissa korostettiin pelkästään porvarillisia arvoja ja elämäntapaa ja jätettiin kertomatta yhteiskunnan nurjasta puolesta. Lisäksi kotien ja koulujen aitoa kohtaamista ei ollut onnistuttu edistämään. (Ilmolahti 2017, 245.)

Sorretun voiman toimittaja ymmärsi Cygnaeuksen muiston mytologisoimista kuitenkin Sosialistin virkaveljeään paremmin. Nimimerkki ”-i” huomautti, ettei kansakoulua saatu vaivoitta ja, että Cygnaeuksen oli pitänyt taistella saavuttaakseen päämääränsä. Tämä näkökohta – joskin ilman poliittista latausta – esiintyy myös suomenkielisten opettajien teksteissä. Esimerkiksi Vihtori Lähde kirjoitti, että ”Maamme kansakoululaitos on lukemattomien riitelyjen ja vastusten lapsi, kuten kyllä sama laitos muissakin maissa”. Syyllinen ei tähän kuitenkaan ollut valtaeliitti vaan yksinkertaiset ihmiset (Lähde 1910, 546–547). Työväestön lehdissä vastuu koulujen määrän hitaasta lisääntymisestä sýsätettiin porvaristolle. Tämä näkökanta nostetaan selvästi esiin Cygnaeus-juhlaa käsittelevässä artikkelissa:

Valittaa täytyy, ettei maamme porvaristo ole jatkanut sitä latua, jonka ”kansakoululaitoksen isä” hiihti, sillä vielä meidän päivinä[m]ekin vastustaa porvaristo kansakoululaitoksen vapaata kehitystä, kuten se vastusti Uno Cygnaeuksenkin väsymättömiä ponnistuksia. Kuvaavaa muutoin, että sama porvaristo, tuo vanhoillisuuden taantuva massa juhlii Cygnaeuksen elämäntyön kunniaksi. Mutta porvaristo juhlii sitä, kuin sille on onnistunut pitää kansakoululaitosta väivaishoitolaitoksena, jonka tehtävänä on kasvattaa nöyräniskaisia työjuhtia kapitalismin käytettäväksi. Me sosi[al]alidemokraatit juhlimme Cygnaeus-muistolle toisessa merkityksessä. Me juhlimme tietoisena, että ainoastaan sosia[al]idemokra[at]tinen työväenliike voi ja tulee perille viemään kansakoululaitoksen isän unelmat todellisen kansansivistyksen saavuttamisesta. (Sorretun voima 12.10.1910)

Työväenliike ei luultavasti saanut mahdollisuutta kertoa omaa näkemystään muiston merkityksestä kuntien ja kaupunkien järjestämissä Cygnaeus-juhlissa.

Kuva 8. Aukeama M. Bährin Isänmaallisesta kirjoitusvihkosta 1917.

Nuorsuomalainen, Eero Erkon luotsaama *Helsingin kaiku* näki Cygnaeuksen merkityksen päinvastaisena työväenliikkeeseen verrattuna. Lehdessä 8.10.1910 julkaistussa artikkelissa ”Uno Cygnaeuksen 100-vuotismuisto” otetaan kantaa sekä kielitaisteluun että kansakouluun isänmaallisena tekona. Porvariston nuivasta asennoitumisesta kansakoulujen perustamiseen ei nimimerkki ”Klln” tietenkään mainitse, vaan hänen mielestään Cygnaeus tulisi muistaa isänmaanystävänä ja kielellisen tasa-arvoisuuden lisääjänä (*Helsingin kaiku* 8.10.1910). Vastaavat näkemykset olivat luultavasti tyyppillisiä, viittasihan esimerkiksi *Kansan lehd*en toimittaja Cygnaeus -juhlinnan imelään isänmaallisuuteen (*Kansan lehti* 13.10.1910). Kunnallisneuvos ja koulutarkastaja Oskari Liliuksen Porin kaupunginteatterissa pitämä juhlapuhe on hyvä esimerkki siitä, miten isänmaallisuus kytkettiin yhteiskunnallisten ristiriitojen liennyttämiseen Cygnaeuksen muiston avulla (*Satakunta* 13.10.1910). Pori oli 1900-luvun alussa vahvasti kaksikielinen, työväestövoittoinen teollisuuspaikkakunta, missä yhteiskunnallisten ryhmien välinen kiulu oli ehkä tavallistakin jyrkempi (Koivuniemi 2006, 149). Kaupunki oli esimerkiksi vain viisitoista vuotta aiemmin torjunut suomenkielisen seminaarin perustamisen alueelleen (Nurmi 1996, 6–8). Liliuksen oli siis tasapainoiltava Cygnaeuksesta puhuessaan siten, että

huomioi kieliryhmien, porvariston ja työväestön näkemykset ja sovittaa ne kansakouluväen kannattamiin ideoihin. Lilius viittasi ensin Suomen ja Ruotsin 600-vuotiseen historialliseen ja kulttuuriseen yhteyteen ja yhteisen menneisyyden yhteiskunnallisiin vaikutuksiin. Tämä osuus sopii täydellisesti suomenruotsalaisen opettajankoulutuksen ylläpitämään nostalgiseen menneisyyssäilytykseen. Sitten koulutarkastaja siirtyi käsittelemään kansansivistyksen merkitystä ja kertoi kansamme taistelevan parhaillaan ylivoimaista valloittajaa vastaan. Tilanne ei kuitenkaan ole toivoton – rohkaisi Lilius kuulijoitaan – koska määrältään ylivoimainen vihollinen on meitä sivistykseltään alemmalla tasolla. Kansakuntamme tulevaisuus ei kuitenkaan ole turvattu ennen kuin Cygnaeuksen suunnitelma toteutetaan kokonaisuudessaan. Kansakoulujen määrää olisi lisättävä nopeasti, köyhien koulunkäyntimahdollisuudet turvattava ja sisäiset riidat sovittava. Lilius vaati huomion kiinnittämistä isänmaan pelastamiseen:

Tämä on meidän tehtävämme! Innostakoon, lämmittäköön Uno Cygnaeuksen ylevä ihanne ”Suomen kansan vapaina, veljellisinä, tasa-arvoisina kansalaisina” meitä kaikkia yhteiseen tarmokkaaseen työhön sen toteuttamiseksi. Siten kansamme ei sorru! Siten vietämme parhaiten Uno Cygnaeuksen satavuotismuistoa hänen omassa hengessään! (Satakunta 13.10.1910.)

Isänmaan asia määrittyi Liliuksen puheessa Cygnaeuksen auktoriteettiin nojaavaksi isänmaalliseksi sosiaalipoliittiseksi ja koulutuspoliittiseksi ohjelmaksi. Tapa, jolla hän kytki nuorsuomalaisten, perustuslaillisten, Ruotsalaisen puolueen ja työväestön näkemykset Cygnaeuksen hahmoon, kertoo myytin joustavuudesta ja toki myös Liliuksen retorisisista taidoista. Cygnaeus, poliittisesti sitoutumaton suomenruotsalainen pappi, rakensi siis sovintoa yhteiskuntaryhmien välille vielä 22 vuotta kuolemansa jälkeen.

Suomenkielisen opettajayhdistyksen historiapoliittisen suunnan tulkina – ja ehkä määrittelijänäkin – toimi 1910-luvulla professori ja kansanedustaja Mikael Soininen. Hän ei toki toiminut yksin, vaan sai

taustajoukkonsa kouluylivaltuutuksesta, suomenkielisten seminaarien henkilöstöstä ja kansakoulujen opettajista. Yhteisön tavoitteet kiteytyvät Soinisen muistojulkaisuun kirjoittamissa artikkeleissa sekä hänen pitämässään juhlapuheessa. Hänen kanonisoimassa tulkinnassa Cygnaeuksen perinnän vaalimisesta korostetaan oppivelvollisuutta, ilmaista kouluruokailua ja köyhimpien oppilaiden tarpeista huolehtimista. (Soininen 1910b, 196–203; Soininen 1910c, 544.) Soininen painotti, että kansakoululaitoksen tulisi säilyttää Cygnaeuksen rohkea tulevaisuudenusko ja uskaltaa kehittää koulua vaikeinakin aikoina. (*Kansakoulun lehti*, 11/1910). Suomeen myöhemmin syntynyt sosiaalidemokraattinen opettajaliitto oli samaa mieltä yleisistä tavoitteista, mutta ei vedonnut niitä ajaessaan Cygnaeuksen auktoriteettiin.

Mikael Soinisen mielestä kansakoulun tulisi uudistua, mutta kadottamatta perustajansa alkuperäistä ideaa (Soininen 1910a, 8). Vaikka Soininen oli juhlapuheensa sanavalinnoissa varovainen, oli hänen näkemyksensä koulun tulevaisuudesta kuulijoille jo entuudestaan tuttu. Hän oli esitellyt näkemyksensä oppivelvollisuudesta ja oppilashuollosta jo kaksikymmentä vuotta aiemmin *Valvojassa*. Suomenkielinen kansakouluväki vetosi siis Cygnaeuksen muistoon ajaessaan sosiaalipoliittista ohjelmaansa. Ehkäpä Cygnaeuksen muistoon vetoaminen todellakin tasoitti tietä oppivelvollisuuslain säätämiseksi ja kansakoulun muodostamiselle yhteiseksi pohjakouluksi. Mikael Soininen saavutti tässä kaikki keskeiset tavoitteensa. (Jauhiainen 2007, 246–247, 265.) Lakia ei toki säädetty Cygnaeuksen muistoksi, vaan sen taustalla vaikuttivat monet ideologiset ja käytännön syyt.

Aikakauden sanomalehdissä ei käsitellä syitä siihen, miksi kieliryhmät juhlivat Cygnaeusta toisistaan erillään. Vastaus lienee ollut aikalaisille niin ilmeinen, ettei sitä tarvinnut lehdissä erikseen selvittää. *Helsingin Sanomissa* mainitaan, että ”ruotsalaiset eivät ole tässäkään voineet yhtyä suomalaisiin”, eli toimittajan mielestä syy oli vastapuolella (*Helsingin Sanomat* 13.10.1910). Myös *Hufvudstadsbladetissa* viitataan epämääräisesti kieliryhmien väliseen ristiriitaan. Lehdessä nimittäin todetaan, ettei Cygnaeusta juhlittaessa esiinny – tai saisi esiintyä – mielipide, luokka-, kieli- tai puo-

luepoliittisia eroja. Suomalaisten pitäisi sitä vastoin kokoontua yhdessä ”tuon jalon ja puhtaan miehen” muiston äärelle ja kohdata koettelemukset yhtenäisinä. (*Hbl* 12.10.1910). Sama viesti oli myös professori Waldemar Ruinin juhlapuheessa, missä hän kehotti ottamaan oppia Cygnaeuksen maltillisesta suhteutumisesta kansallisuusaatteeseen ja kyvystä pitäytyä erillään poliittisista kamppailuista. Yksimielisyys, rakkaus ja uuttera työ tuottavat parhaan tuloksen. Tällainen yhteisymmärrys on välttämätöntä, jotta Cygnaeukselta kesken jäänyt naiskoulutuskysymys saataisiin ratkaistua. (*Hbl* 19.10.1910.)

Vuoden 1910 muistojuhlilla ei kuitenkaan muodostunut yhteiskunnallisia ja poliittisia ryhmiä yhdistävää tapahtumaa. Helsingissä ja Jyväskylässä järjestetyt pääjuhlat olivat suomenkielisiä, eikä pienimmilläkään kaksikielillä paikkakunnilla toteutettu koulujen yhteisiä tilaisuuksia. Helsingin yliopistossa vietetty kansalaisjuhla lienee silti ollut kaksikielinen. Helsingin ruotsinkielisen Cygnaeuskoulun avajaisissa pidetyissä puheissa ei ole merkkejä perinnön tai muiston varaamisesta suomenruotsalaiselle väestölle (*Hbl* 13.10.1910), vaikka kieliryhmien ajatukset muiston ylläpitämisen tavoista erosivatkin hieman toisistaan. Esimerkiksi K. V. Åkerblom ehdotti *Tidskrif för folkskolan* -lehdessä, että ruotsinkieliset kansakoulut juhlitsivat Cygnaeuksen muistoa käynnistämällä jokaisella suomenruotsalaisella paikkakunnalla kouluhistoriallisen tiedonkeruuprojektin. (Åkerblom 1910.) Vastaavaa kouluhistoriallista nostalgiaa ei suomenkielisellä puolella tunnettu.

Olisi liioiteltua väittää, että Cygnaeuksen perinnön oikeasta tulkinnasta taisteltiin 1900-luvun alkupuolella, mutta tiettyjä narratiiveja pyrittiin kuitenkin vakiinnuttamaan. Suomenkielisen kansakouluväen Kouluylivaltuutuksen ja opettajayhdistysten avulla tuetut Cygnae -representaatiot onnistuivat tässä parhaiten. Myöhemmässä tutkimuskirjallisuudessa toistellut näkökulmat kumpuavat pitkälti heidän 1890–1920-luvuilla *Kansakoulun lehdessä* ja *Opettajain lehdessä* ajamastaan agendasta. Kansakoulun piirissä kehiteltyjen narratiivien voidaan arvella saavuttaneen hegemonisen aseman kansakoulujen ja suomenkielisten seminaarien määrän kasvun myötä viimeistään 1900-luvun alkupuolella.

Cygnaeuksen muiston mytologisointi ja koulutuspolitiikka

Kansakoulu muistutti omasta ja Isänsä historiasta järjestämällä vuosijuhlia tasavuospäiviksi. Tilaisuuksien kulkua selostettiin lehdistössä pikkutarkasti. Sekä Jyväskylän seminaarin (1913) että kansakoulun (1916) 50-vuotisjuhlien kunniaksi julkaistiin myös kokoomateokset. Martti Kuikan tulkinnan mukaan vuoden 1916 juhlien saama julkisuus vakiinnutti Cygnaeuksen nimityksen kansakoulun isäksi ja loi pohjan kokonaiselle traditiolle (Kuikka 1989, 33). Tulkinnan voi kiistää huomauttamalla, että nimitys esiintyy yleisesti vuonna 1910 julkaistuissa sanomalehtiartikkeleissa. Satavuotissyntymäpäivien laajuutta oli ehkä työlästä hahmottaa ennen Kansalliskirjaston digitaalisten aineistojen ilmestymistä. Kuikan kantaa voi kuitenkin hieman puolustaa sillä, että kansakoulun historiakulttuuri vahvistui Jyväskylän seminaarin ja kansakoulun 50-vuotisjuhlien ansiosta.

Koululaitoksen tasavuosisjuhlat järjestettiin edistämään kansakoulun johdon koulutuspoliittista agenda. Vuosien 1910, 1913 ja 1916 juhlien tärkeimpänä tehtävänä oli oppivelvollisuuslain valmistelu ja sen edellyttämien oppilas-huoltoon liittyvien ratkaisujen valmisteleminen. 100-vuotisjuhlan viettäminen tarjosi kuitenkin varsinkin porvarillisille piireille tilaisuuden näyttäytyä yhdessä ja ilmaista yhteiskunnallisia mielipiteitä – toisinaan myös sellaisia, mitkä eivät liittyneet suoraan juhlan aiheeseen. Juhlapuheissa vedottiin kansakoulun merkitykseen yhteiskuntarauhan rakentajana ja koettiin herätellä isänmaallista henkeä osoittamalla todellisen uhkan olevan idässä. Työväestö tulkitsi Cygnaeuksen juhlimisen kiinnostavan huomion väärään asiaan; kun olisi pitänyt puhua koulun tasa-arvoistamisesta ja demokratian lisäämisestä, juhlittiin perustajaa. Heidän mielestään Cygnaeuksen suurtyötä juhlapuheissaan kiittelevät konservatiivit unohtavat olleensa niitä, jotka olivat vastustaneet ja hidastaneet kansakoulujen perustamista.

Koululaisille opetettiin, että lasten tehtävänä on vaalia Cygnaeuksen muistoa olemalla ahkeria ja velvollisuudentuntoisia. Lastenlehdissä ja juhlanäytelmissä esiintyy lisäksi voimakas tyttöjen koulunkäyntiin kannustava eetos. Tekstejä voi pitää jopa voimaannuttavina, koska niissä todistellaan tyttöjen olevan vähintään yhtä taitavia ja tarpeellisia kuin pojat, jos vain

uskaltavat uskoa itseensä. Tätä näkökulmaa pitivät esillä erityisesti Hellen ja Friberg 1900-luvun alkuvuosina. Lastenlehdissä Cygnaeukseen viitattiin kuitenkin harvoin.

Cygnaeus-myyttiä tarjottiin lähinnä koululaisille ja kouluttamattomalle väestölle. Mytologiaan nojaavilla menneisyyskäsitteillä oli tärkeä rooli myös jyväskyläläisten opettajien ja seminaarilaisten piirissä kehittyneelle historiakulttuurille. Kuvaukset Cygnaeuksen vastoinkäymisestä, jatkuvasta taiselusta ja uhrautumisesta ovat yhteisön syntytarinan keskeistä sisältöä. Historiakulttuuriin kuuluvat myös todistajien kertomukset ajasta, jolloin Isä oli vielä opetuslastensa keskellä. Perinne luo yhteenkuuluvuutta opettajakunnan kesken ja siihen voi liittyä erilaisten koulun juhlien välityksellä. Näissä juhlissa Cygnaeuksen muotokuvalla tai kipsisellä rintakuvalla oli tärkeä dramaturginen rooli; niiden avulla perustajaisä otettiin mukaan merkkipäivien viettoon. Juhlintaan liittyviä kulkueita ja kokoontumisia voidaan pitää myös koululaitoksen voimannäytteenä. Kadulla kukkakimput käsissään marssivat lapset muistuttivat siitä, että kansakoulu oli jäänyt keskeneräiseksi.

Vilkunan esittämän tulkinnan mukaan Cygnaeuksen syntymäpäiviä olisi vietetty yleisenä juhlanäytelmän jälkeen sekä seminaareissa että kansakouluissa (Vilkuna 2010, 10). Tällaisesta toiminnasta ei ole kuitenkaan mainintoja muiden kuin Jyväskylän ja Tammisaaren seminaarien toimintakertomuksissa. Tosin kansakoulunopettajien ammattiliitto kannusti 1930-luvulla opettajia viettämään Cygnaeuksen syntymäpäivää yleisenä Kansakoulupäivänä. Juhlaa vietettiin joissakin kouluissa 1933–1936 (*Kansakoulun lehti* 18/1933–1936.) Kansakoulupäivästä ei kuitenkaan muodostunut vuoden 1910-juhlien kaltaista massatapahtumaa.

Cygnaeuksen elämäkerta, muistojulkaisut ja hänen alkuperäiset tekstinsä eivät koskaan kuuluneet kansakoulun tai opettajankoulutuksen virallisiin oppimateriaaleihin. Hänen henkilöhistoriastaan ei myöskään kirjoitettu kotiaineita sikäli, kuin seminaarien ja harjoituskoulujen toimintakertomuksiin voi luottaa. Muistoa ei ylläpidetty koululaitoksen tasavuosisjuhlien viettämisen ulkopuolella – eikä näitäkään tilaisuuksia järjestetty kaikkialla Suomessa. 1900–1800-lukujen taitteessa muotoiltu Cygnaeus-perinne

välittyi tuleville opettajille luultavasti kansakoulun historiasta pidettyjen luentojen, historiakulttuurin ja yhteisölle ominaisen historiatietoisuuden välityksellä. Tämä koskee etenkin Jyväskylän seminaaria, jonka piirissä perustajan aikakautta kohtaan tunnettiin erityistä nostalgiaa.

Suomen- ja ruotsinkieliset opettajat olivat yksimielisiä kansakoulun kehittämisen tavoitteista, vaikka ryhmien menneisyyskäsitteet poikkesivatkin hieman toisistaan. Suomenruotsalaisessa kansanopetuksen historiassa korostetaan vuosisataista yhteyttä Ruotsin kulttuuriperintöön, kun suomenkielisille Cygnaeus merkitsi ennen kaikkea omalla äidinkielellä tarjolla olevien koulutusmahdollisuuksien lisääntymistä. Siksi suomenkielisten kansakoulujen syntymistä ja Cygnaeuksen työtä kuvaavissa teksteissä kuvataan ruotsinkieliseen kirjallisuuteen verrattuna useammin sitä, että kansakoulu saavutettiin taistelemalla. Cygnaeukseen puheissaan ja teksteissään viitanneet opettajat eivät kuitenkaan edusta selvärajaisia, pelkän kielen perusteella rakentuneita ryhmiä. Kansakoulunopettajat äänestivät eri puolueita ja edustivat jossakin määrin myös erilaisia maailmankuvia. Heidän tuli kuitenkin osoittaa työssään ehdotonta nöyryyttä ja kunnioitusta esivaltaa kohtaan, mikä käytännössä merkitsi sitä, ettei opettajien ollut mahdollista ilmaista vallankäyttäjien vastaisia poliittisia mielipiteitä. Opettajajhdistyksetkin pysyttelivät 1900-luvun alkupuolella tiukasti palkka- ja työoikeuskysymyksissä. (Rantala 2024, 185–186; 310.)

Cygnaeuksen tarinaa kerrotaan aina jostakin tilanteeseen sopivasta näkökulmasta. Se on pyhimyslegendojen tapaan joustava ja mukautuva kehityskertomus hyveiden yhteisölle tuottamasta edusta. Muiston rakentaminen noudattaa Hobsbawmin ja Rangerin saksalaiseen ja brittiläiseen aineistoon pohjautuvia havaintoja traditioiden muodostamisen tavoista. Cygnaeuksen muistoa rakennettaessa käytettiin samoja menetelmiä kuin muuallakin Euroopassa. Cygnaeus-myytti opetti suomalaisia arvostamaan koulunkäyntiä ja korostamaan sen merkitystä sosiaalisen oikeudenmukaisuuden perustana. Cygnaeuksen auktoriteettiin nojautuminen tarjosi mahdollisuuden kritisoida kansakoulua ja esittää jopa radikaaleja kehittämis ehdotuksia. Sen avulla perusteltiin kalliita ja varsinkin konservatiivisten tahojen epäilemiä hankkeita. Kansakoulua sisältä päin muuttamaan pyrkivät ja Cygnaeusta si-

teeraavat puheenvuorot lisääntyivät *Koottujen teosten* ilmestymisen jälkeen (1910), koska kokoelman avulla oli varsin helppo löytää eri argumentteja tukevia tai vastustavia katkelmia. Ajanjaksona 1910–1921 käytiin vilkkainta ja kriittisintä keskustelua Cygnaeuksen muistosta ja kansakoulun kehittämisestä ruotsinkielisissä opettajalehdissä. Professori Albert Liliuksen havainnot Cygnaeuksen ja Deweyn työkouluuuden yhteyksistä edustavat tämän tyylin akateemisinta muotoa. Sisällissodan jälkeen pohdittiin Cygnaeukseen viitaten myös opettajan työn eettikää muistuttamalla, että koulutyö edellyttää opettajalta työläiskotien tilanteen aitoa ymmärrystä ja työväestön arvostamista. Salanimillä kirjoitetuissa kannanotoissa uskallettiin väittää, että Cygnaeus olisi ymmärtänyt punaisten näkemyksiä ja olisi saattanut itsekin punertaa. Koulun järjestämissä tilaisuuksissa tällaista ei olisi voinut sanoa ääneen, vaikka puhuja olisikin vedonnut Cygnaeuksen nimeen ja näkemyksiin. Opettajien ei ollut sopivaa ilmaista suoraa tukeaan sosialistien ajamille yhteiskunnallisille muutoksille ja jopa solidaarisuuden ilmaisemista saatettiin pitää epäilyttävänä sisällissotaa edeltävinä vuosina ja vielä pitkään sen jälkeenkin. (Rantala 2024, 37–38; Ilmolahti 2017, 241–243.)

Cygnaeuksen patsaiden äärelle vuonna 1910 kokoontuneet oppilaat kokivat sisällissodan aikuisuutensa kynnyksellä, ja vuosikymmenen lopun koettelemuksista hengissä selvinneet nuoret saavuttivat täysi-ikäisyytensä oppivelvollisuuslain astuessa voimaan. Vaikka itsenäisessä, sisällissodan jälkeisessä Suomessa harjoitettiin sosiaali- ja koulutuspolitiikkaa eri pohjalta ja eri äänensävyin kuin aiemmin, toteutuivat Cygnaeuksen syntymäpäivien puitteissa ajatut keskeisimmät koulutuspoliittiset tavoitteet. Myös työväestön esillä pitämiin huoliin kyettiin jossakin määrin vastaamaan vuonna 1928 voimaan tullessa maalaiskansakoulun opetussuunnitelmassa, vaikka eriarvoisuuteen liittyviä ongelmia se ei poistanutkaan. Varhaiskasvatuksen asia jäi hoitamatta Cygnaeuksen suunnitteleamalla tavalla, eikä uutta sopivaa hetkeä tullut myöhemminkään. Soinisen johtaman opetussuunnitelmakomitean (1925) yhteiskunnallisista tavoitteista on esitetty useita tulkintoja, mutta kiistatonta lienee sen pyrkimys eheyttää kansalaissodan rikkomaa yhteiskuntaa (Suominen 2020, 116). Tähänkin työhön lähdettiin keskustelemalla siitä, mitä kansakoulun Isä oli siihen sanonut, ja mitä hän olisi voinut sanoa.

Lähteet

Yksityisarkistot

Kempainen, L. Päiväämätön Toivo Laurilehdon kuvaus hänen saapumisestaan Raumalle Seminaarin johtajaksi 1948.

Tamminen, Emanuel 1935. Muistelmia elämäni varrelta. Painamaton käsikirjoitus. Pentti Ajangon yksityisarkisto, Rauma.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Helsingin kaiku 1910; *Helsingin sanomat* 1910; *Hufvudstadsbladet* 1910; *Julgranen* 1910; *Julstjärnan* 1910; *Kaikuja Kajaanista* 1910; *Kaleva* 1910; *Kansan lehti* 1910, *Kansakoulun lehti* 1910, 1933, 1934, 1936 *Keski-Suomi* 1910, *Lahden Sanomat* 1910; *Liitto* 1910, *Opettajain lehti*: 1910, 1912, 1913, 1920; *Raataja* 1910; *Satakunta* 1910; *Sorretun voima* 1910; *Suomalainen* 1910; *Tampereen Sanomat* 1910; *Tidskrift för Folkskolan* 1910; *Walistuksen lastenlehti* 1910, 1911, 1912, 1915.

Lähteenä käytetty kirjallisuus

Anon. 1910. En Födelsedagshyllning. Utförd av. Jyväskylä seminarister 12 oktober 1864. Teoksessa: Till Uno Cygnaeus minne; Festpublikation. Finlands almänna svenska folkklärare- och lärarinneförening. Helsingfors: Söderström & Co., 114–116.

Cederberg, A.R. 1937. Suomen kouluhistorian tärkein tehtävä. Radioesitelmä 14.3. 1937. Teoksessa: *Koulu ja Menneisyys 1937* (vol. 3). Helsinki: Suomen kouluhistoriallinen seura.

Cygnaeus, U., Lönnbeck, G. F., & Tarjanne, A. J. 1910. Uno Cygnaeuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä: valtion varoilla toimitettu kokoelma 100-vuotispäiväksi 12 p. lokakuuta 1910. Helsinki: Kansanvalistusseura.

Ekenäs seminarium. Redogörelse avgiven till årsavslutningen den 8 juni 1929. Ekenäs: Ekenäs Tryckeri Aktiebolag.

Ekenäs seminarium. Redogörelse avgiven till årsavslutningen den 7 juni 1930. Ekenäs: Ekenäs Tryckeri Aktiebolag.

Friberg, M. 1898 ja 1910a. Uno Cygnaeus, Suomen kansakoulun isä. Kansanvalistusseuran lehtisiä nro. 45: Kansanvalistusseura.

Friberg, M. 1910b. Pienet Suomen tytöt. Walistuksen Lasten lehti – Suomen lapsille ratoksi. 12.10. 1910, II vuosikerta. Helsinki: Raittiuskansan kirjapaino.

H. L. 1910. En gammal seminarits hägkomster. Teoksessa: Finlands almänna svenska folkklärare- och lärarinneförening. (toim.), Till Uno Cygnaeus minne; Festpublikation. Helsingfors: Söderström & Co., 50–57.

Hagfors, K. J. 1910. Från stridens dagar. Teoksessa: Finlands almänna svenska folkklärare- och lärarinneförening. (toim.), Till Uno Cygnaeus minne; Festpublikation. Helsingfors: Söderström & Co., 28–35.

Hagman, Lucina 1910. Nainen kansan kasvattajaksi, Uno Cygnaeuksen lempiajatus. Teoksessa: I. Hannikainen; I. Hellen, A. Noponen, M. Soininen, A. Tarjanne & K. Verkko (toim.), Uno Cygnaeuksen muisto. Porvoo: WSOY, 85–101.

Hannikainen, Ida 1910. Uno Cygnaeus. Teoksessa: Cygnaeuksen juhlakomitea (toim.), Suomen kansakoulun isän muisto 12.10. 1810–12.10. 1910. Helsinki: Valistus, 7–18.

Hannikainen, Ida. 1913. Uno Cygnaeuksen johtamassa seminaarissa. Opettajain lehti 24/ 1913. Helsinki: Valistus, 293–295.

Hellen, Immi. 1910. Muistojen päivä. Teoksessa: Suomen kansakoulun isän muisto 21.10. 1810–12.10. 1910. Cygnaeusjuhla-komitea (toim.), Helsinki: Valistus, 1–5.

Juhlajulkaisu Rauman Seminaarin 25-vuotisjuhlaan 10.6. 1921. Rauma: Länsi-Suomen kirjapaino.

Kallio, Hanna. 1935. Vanhoja koulumuistoja. Kansakoulujen Salon tarkastuspiirin kokouksessa Salossa 4/5 1935 kertonut Hanna Kallio. *Koulu ja menneisyys* 1935 (1), 22–30.

Kansakoulun lauluja Uno Cygnaeuksen 100-vuotisjuhlapäiväksi seipitettyjä. 1910. Yleinen juhla-komitea. Helsinki: Raittiuskansan kirjapaino.

Karjalainen, Lotti. 1910. Pikku kohtauksia III. Teoksessa: I. Hannikainen; I. Hellen, A. Noponen, M. Soininen, A. Tarjanne & K. Verkko (toim.), Uno Cygnaeuksen muisto. Porvoo: WSOY, 146–157

Kiertokirje nro. 132 (21.1.1904). Kertomus Rauman Seminaarin toiminnasta luvulla 1903–1904. Rauma: Länsi-Suomen kirjapaino.

- Lähde, Vihtori, 1910. Ei niinkään ”vapaaehtoisesti” ja riidoitta ole kansakouluja Suomeen perustettu. *Kansakoulun lehti*, 11/ 1910, 546–548.
- Lönbeck, G. F. 1887. *Folkskoleidens utveckling i Finland från nittonde århundradets början till 1866*. Helsingfors.
- Lönbeck, Gustaf 1890a. Uno Cygnaeus: ”Finska folkskolans fader”. Helsingfors: Weilin & Göös. [suom. Uno Cygnaeus ”Suomen kansakoulun isä”].
- Lönbeck, Gustaf 1890b. *Suomen Kansakoulu ja Uno Cygnaeus*. Tammissaari: Tammissaaren kirjapaino.
- Lönbeck, Gustaf 1910. Uno Cygnaeus ”Kansakoulun isä”. Kuvitettu elämäkerta satavuotispäivän muistoksi. Helsinki: Otava.
- Puheet, joita pidettiin oppilaisia ensikerran päästettäessä mies- sekä nais-kouluttaja-seminaarista Jyväskylässä. Kesäkuu 14. p:nä 1867. 1867. Helsinki: Keisarillisen Senaatin Kirjapaino.
- Rauman Seminaari. *Kertomus Rauman Seminaarin toiminnasta lukuvuonna 1903–1904*. Rauma: Länsi-Suomen kirjapaino.
- Ruin, Waldemar 1910. *Gentialet och skola*. Teoksessa: *Finlands almäna svenska folkklärare- och lärarinneförening*. (toim.), Till Uno Cygnaeus minne; Festpublikation. Helsingfors: Söderström & Co., 58–82.
- Sohlberg, Hedvig 1910a. *På hundraårsdagen den 12 oktober 1910*. Teoksessa: *Finlands almäna svenska folkklärare- och lärarinneförening*. (toim.), Till Uno Cygnaeus minne; Festpublikation. Helsingfors: Söderström & Co., 3–5.
- Sohlberg, Hedvig. 1910b. *Cygnæi tankar om kvinnan*. Teoksessa: *Finlands almäna svenska folkklärare- och lärarinneförening*. (toim.), Till Uno Cygnaeus minne; Festpublikation. Helsingfors: Söderström & Co., 39–49.
- Soininen, M. 1910a. *Cygnæus ja Suomen kansakoulu*. Teoksessa: I. Hannikainen; I. Hellen, A. Noponen, M. Soininen, A. Tarjanne & K. Verkko (toim.), *Uno Cygnaeuksen muisto*. WSOY: Porvoo, 3–10.
- Soininen, M. 1910b. *Uno Cygnaeuksen muiston säilyttäminen*. Teoksessa: I. Hannikainen; I. Hellen, A. Noponen, M. Soininen, A. Tarjanne & K. Verkko (toim.), *Uno Cygnaeuksen muisto*. WSOY: Porvoo, 196–204.
- Soininen, M. 1910 c. *Uno Cygnaeus*. Puhe yliopistolla pidetyssä juhlassa 12.10. 1910. *Kansakoulun lehti*, marraskuu 1910. 541–546.

Sundsvall, F. W. 1910. *Ur polemiken angående U. Cygnæi folkskoleförslag*. Teoksessa: *Finlands almäna svenska folkklärare- och lärarinneförening*. (toim.), Till Uno Cygnaeus minne; Festpublikation. Helsingfors: Söderström & Co., 19–27.

Tarjanne, A. J. 1916. *Suomen kansakoulu 1866–1916*. Helsinki: Suomen opettajayhdistyksen keskushallitus.

Åkerblom, V. 1910. *Skollistoriska forskningar. Ett förslag i anledning av hundraårsminnet av Uno Cygnæus’ födelse*. *Tidskrift för folkskolan* 5–6/ 1910. Utgiven av *Finlands allmänna svenska folkskollärare- och lärarinneförening*, 81–83.

Tutkimuskirjallisuus

Aalto, Sirpa & Ylimaunu, Timo 2024. Muistamisen kulttuurin sukupuolittuneisuudesta – Näkökulma Suomen historiaan. *Lähihistoria* vol. 3 (1/ 2024), 197–205. <https://doi.org/10.61559/lh.138513>.

Ahonen, Sirkka 2017. *Suomalaisuuden monet myytit. Kansallinen katse historian kirjoissa*. Gaudeamus: Helsinki.

Ahonen, Sirkka 2021. *Kiistelty Oppivelvollisuus*. Teoksessa: *Koulu ja menneisyys* 58 (2021), 8–37. Web.

Aikio, L. 2016. *Opettajattareksi sopimaton? Diskurssianalyysi seminaarien naisoppilaiden poikkeavuuden tulkinnasta ja kontrollista Suomessa 1860–1960-luvuilla*. Turku: Turun yliopisto.

Anderson, Benedict 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.

De Leonardis, F. 2017. *Nation-Building and Personality Cult in Turkmenistan: The Türkmenbaşy Phenomenon* (1st edition.). United Kingdom: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351268684>

Eliade, M. & Laitila, T. 1993. *Ikuisen paluun myytti, kosmos ja historia*. Helsinki: Loki-kirjat.

Gardner, J. F. 1974. *Leadership and the cult of the personality*. London.

Gustafsson, Anton 2008. ”Seminaari kurossaan”. *Tutkimus Rauman ja Kajaanin seminaarin oppilaskuntien vuosina 1909–1974 julkaisemista lehdistä*. Pro-gradu tutkielma. Rauman OKL, Kasvatustieteiden tiedekunta, Turun yliopisto.

Halila, Aimo. 1963. *Jyväskylän seminaarin historia*. Porvoo: WSOY.

Hellström, Matti. 2017. Opettajien edunvalvonnan kronikka. Blogikirjoitus 23.12.2017. <http://pedagogiikka.blogspot.com/2015/02/opettajien-edunvalvonnan-kronikka.html> [Luettu 15.11.2023].

Hietala, Marjatta. 2000. Friberg, Maikki. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 1 Artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003315> (ISSN 1799-4349, verkkójulkaisu). [Luettu 20.4.2024].

Hobsbawm, E. & Ranger, T. 2012. *The Invention of Tradition* (1st ed., Vol. 15). New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107295636>

Hollo, Juho 1911. Snellmanin ja Cygnaeuksen pedagogisista periaatteista erityisesti kansakoulukysymyksessä. *Tidskrift utgiven af Pedagogiska föreningen i Finland*, XLVIII. V. T. Rosenqvist (toim.). Helsingfors: Finska Litteratursällskapet Tryckeri, 339–357.

Ilmolahti, Oona 2017. Eheys ja ennakkoluulo. Työväenyhteisön ja kansakoulunopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Jalava, Marja 2011. Kansanopetuksen suuri murros ja 1860-luvun väittely kansakoulusta. Teoksessa: *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.). Helsinki: SKS, 74–94.

Jalava, Marja 2019. Kansallisen menneisyyden todentaminen. Teoksessa: *Petri Karonen (toim.). Tiede ja yhteiskunta. Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus 1800-luvulta 2010-luvulle*. Helsinki: SKS, 161–215.

Jauhiainen, Annukka 2007. Mikael Soinisen koulutuspolitiikka ja kasvatusajattelu. Teoksessa: *J. Tähtinen & S. Skinnari, Kasvatus- ja koulukysymys Suomessa vuosisaatojen saatossa. Suomen kasvatustieteellinen seura*, 243–271.

Jauhiainen, Annukka; Huhtala, Sofia. 2010. Tyttöjen koulutuksen ristiriidat. Teoksessa: *Ajankohtainen Uno Cygnaeus. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja XLVIII*.

Jouhki, Essi; Lalu, Liisa & Soimetsä, Ville 2024. ”Meno on niin kuin Teiniliitossa” – Valtakamppailut, sukupuoliroolit ja Suomen Teiniliiton historiakuva. *Lähihistoria vol 3* (1/2024), 53–82. <https://doi.org/10.61559/lh.138335>

Kananoja, T. 1999. Uno Cygnaeuksen kansainvälisistä yhteyksistä ja käsityöopetuksen vaiheista pohjoismaissa. Teoksessa: *J. Kantola; P. Nikkanen; J. Kari; T. Kananoja (toim.), Kasvatus työn kautta työhön. Teknologiakasvatuksen isä Uno Cygnaeus. Jyväskylän yliopisto. Koulutuksen tutkimuslaitos. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino*.

Kantola, Jouko 1997. Cygnaeuksen jäljillä käsityöopetuksesta teknologiseen kasvatukseen. *Jyväskylä studies in education, psychology and social research* 133. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino.

Kelly, Matthew Gardner 2016. *The mythology of schooling: the historiography of American and European education in comparative perspective*. Teoksessa: *Jeoren J. H. Dekker and Frank Simon (toim.), Shaping the History of Education? The first 50 years of Paedagogica Historica*. Oxon: Routledge, 50–67.

Kempainen, L. 2001. Sivistys on Suomen elinehto. Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen kasvatustajattelu ja koulutuspolitiikka vuosina 1850–1882. Turku: Turun yliopisto.

Kempainen, L. 2011. Väärä sankari? Sosiaalinen kontrolli ja moraalijärjestys Rautamäen seminaarissa 1930-luvulla. *Kasvatus & Aika* 5 (2), 7–34.

Kivimäki, V. & Tepora, T. 2024. Kansakunnan haavat – Kulttuurinen trauma kollektiivisen muistin ilmentymänä. *Lähihistoria* 1/2024. Muistamisen kulttuurit ja historian käyttö. *Lähihistorian tutkimusseura*, 141–158.

Koivuniemi, J. 2006. Yhteistyö ja elämäntapa. Teoksessa: *Satakunnan historia VII (1870–1939)*, Nouseva maakunta. Pori: Satakunnan museo, Porin kaupunki ja Satakuntaliitto.

Koskela, Lasse 2001. Noponen, Alpo. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002925>. [Luettu 6.6.2024].

Kuikka, Martti T. 1989. Cygnaeus traditio ja suomalainen koulu 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Teoksessa *Pentti Moilanen ja Kirsi Saari (toim.), Uno Cygnaeus ja suomalainen koulu. Uno Cygnaeus seminaari Jyväskylässä 14. lokakuuta 1988. Opettajankoulutuslaitoksen katsauksia* 21. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 22–35.

Luukkanen, Tarja-Liisa 2004. ”Cygnaeus, Uno 1810–1888”, *Suomen kansallisbiografia, osa 3*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 310–314.

Lönnqvist, Bo 2009. Rituaali ja perinne. Teoksessa: *Piia Einonen, Petri Karonen & Toivo Nygård (toim.), Jyväskylän yliopiston historia. Osa 1, Seminaarin ja kasvatustieteellisen korkeakoulun aika 1863–1966*. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylän yliopistopaino, 225–253.

Miettinen, Tiina. 2024. Esimerkkejä ja opettavia tarinoita. Varhaismodernia koskeva biografinen kirjallisuus Suomessa ennen vuotta 1950. Teoksessa: Jenni Lares, Raisa Maria Toivo ja Mari Välimäki (toim.). *Henkilöhistoria ja varhaismoderni aika*. Helsinki: SKS, 37–73.

Mäkelä-Alitalo, Anneli 2007. Sohlberg, Hedvig. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997. Artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-004700> [Luettu 6.6.2024].

Mäkinen, Ilkka 2001. Werkko, Kaarle Juhana. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-006522> [Luettu 16.4.2024].

Niemi-Aro, Teemu 2005. "Eiköhän täällä luontoa hangata niin, että se kuluu ja tasottuu!" Rauman seminaarin oppilaisiin kohdistunut kurinpito 1896–1921. Pro-gradu. Turun yliopisto, opettajankoulutuslaitos, Rauma.

Nurmi, Veli 1987. Uno Cygnaeus – suomalainen koulumies ja kasvattaja. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Nurmi, Veli 1996. Opettajankoulutusta Raumalla sata vuotta. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta, julkaisusarja A:176. Rauma: Rauman opettajankoulutuslaitos.

Nurmi, Veli 2007. Tarjanne, Artturi Johannes. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-006466> [Luettu 19.10.2024].

Pisch, Anita 2016. The phenomenon of the personality cult — a historical perspective. In *The personality cult of Stalin in Soviet posters, 1929–1953*. ANU Press.

Rantala, Jukka 2024. Vainon jäljet. Kaarlo Isomäen elämä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Turenki: Hansaprint.

Safranski, R. & Dollenmayer, D. B. 2017. *Goethe: life as a work of art*. New York, Liveright Publishing Corporation.

Sallinen, Silja-Kaisa 2023. Jyväskylän seminaarin arkistoaineiston sisällönanalyysi Uno Cygnaeuksen muotokuvan attribuoinnin näkökulmasta. Taidehistorian kandidaatintutkielma. Musiikin, taiteen ja kulttuurintutkimuksen laitos. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-202306214033>

Siltala, Juha 1999. Valkoisen äidin pojat ja sen varjot kansallisessa projektissa. Helsinki: Otava.

Suominen, Antti V. 2020. Talonpoikaista kansaa rakentamassa. Vuoden 1925 maalaiskansakoulun opetussuunnitelman ideologia. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto: Valtiotieteellinen tiedekunta.

Takolander, A. 1921. *Ekenäs seminarium 50 år*. Ekenäs: Ekenäs seminarium.

Unionin historia. Verkkosivusto <https://naisunioni.fi/historia-2/> [Luettu 4.5. 2024].

Vilkuna, Kustaa H. J. 2010. Cygnaeus and his reputation. Teoksessa: Aki Rasinen & Timo Rissanen (toim.). *In the Spirit of Uno Cygnaeus – Pedagogical Questions of Today and Tomorrow*. Department of Teacher Education, University of Jyväskylä. 7–16.

Volkan, V. 1997. *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*. Boulder, CO: Westview Press.

Weimar celebrates Goethe. Verkkosivusto, Klassik Stiftung Weimar. <https://www.klassik-stiftung.de/en/your-visit/events/goethes-birthday/history/> [Luettu 2.5. 2024].

White, Hayden 1973. *Metahistory: the historical imagination in the nineteenth-century Europe*. Baltimore, Md: Johns Hopkins University Press.

Wikipedia. Uno Cygnaeus. https://fi.wikipedia.org/wiki/Uno_Cygnaeus. [Luettu 12.10. 2023].

Ylikotila, Anna-Kaisa 2021. Mallikansalaisen säröilevä ihanne: Opettajaksi sopivuuden ja sopimattomuuden määrittely suomalaisessa opettajankoulutuksessa vuosina 1920–1945. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/77232>.

Kuvalähteet

Kuva 1. Cygnaeus juhlakomitea 1910a. Cygnaeus juhlakomitean toimittamien muistojulkaisujen kansikuvat. 1910. Piirros: "VS-A".

Kuva 2. Brander, Signe 1913. Ruotsinkielinen kansakoulu Cygnaeusskolan, Ratakatu 8. Helsingin kaupunginmuseo. Tunniste: N901. Finna. [lokakuu 2024]

Kuva 3. Cygnaeuksen patsas Jyväskylässä Cygnaeuksen 100-vuotispäivänä. 13.10. 1910. Valokuvaaja tuntematon. Keski-Suomen museo. Tunniste: K0011/0044. Finna. [lokakuu 2024]

Kuva 4. Goethe Commemoration in the Great Hall of the Grand Duke's Library in Weimar (1849), published in: *German History in Documents and Images*, <<https://>

germanhistorydocs.org/en/from-vormerz-to-prussian-dominance-1815-1866/ghdi:image-2254 [toukokuu 2024].

Kuva 5. Cygnaeus juhlakomitea 1910b. Muistojen päivä -näytelmän otsikkokuva teoksessa Suomen kansakoulun isän muisto 1810–1910. Cygnaeus juhlakomitea. Piirros: ”E.M.”.

Kuva 6. Uudenkaupungin kansakoulun opettajia Seikovin koulun juhlasalissa; ryhmäkuva. 12.10. 1910. Valokuvaaja tuntematon. Uudenkaupungin museo. Tunniste: UUD1703:50. Finna. [lokakuu 2024]

Kuva 7. Hellen, I. 1898. Lasten runoja I, kodin ja koulun varalle. Kansikuva. Kuvittaja nimimerkki ”FA.ey”. Porvoo: WSOY. Doria. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2017-00012308> [lokakuu 2024]

Kuva 8. Bähr, M. 1911. Isänmaallinen kirjoitusvihko koulua ja kotia varten. Vihko IIA. Helsinki: Oy. Tilgmanin kirja- ja kivipaino.
